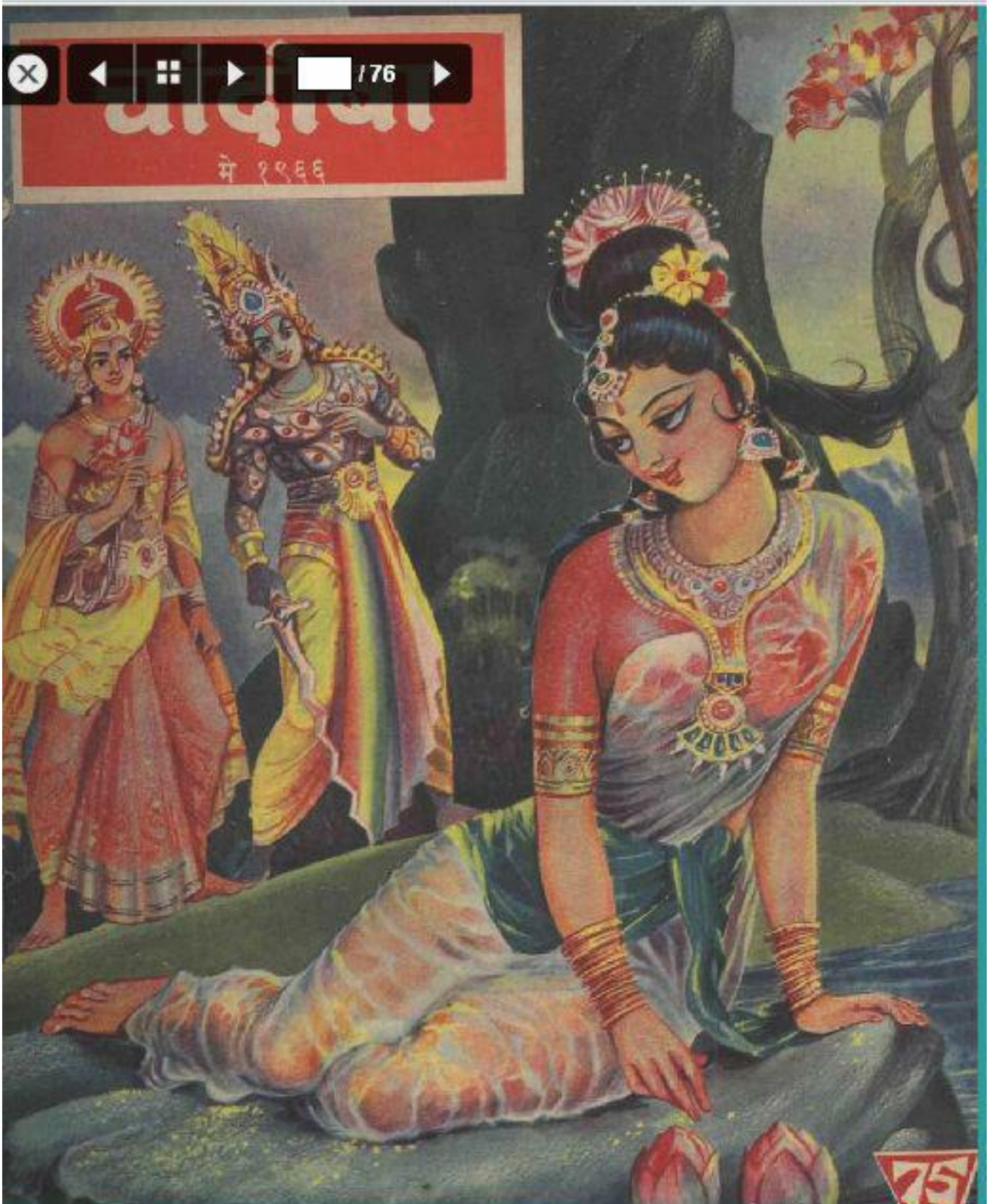

/ 76
मे १९६६
75

भारताचा इतिहास

शिवाजीची आई देवगिरीच्या यादवराज वंशांतली होती. वडील शूर व साहसी इतिहासप्रसिद्ध मेवाडच्या सिसोदिया वंशांतले होते. म्हणून सामान्य सैनिक असूनहि शिवाजीच्या मनांत एक स्वतंत्र राज्य स्थापन करण्याची महत्वाकांक्षा उत्पन्न झाली. त्या काळच्या राजकीय परिस्थितीकडे पाहतां एक दु:साहसच म्हटलें गेलें असतें.

दख्खनचीं मुसलमानराज्यें कमकुवत झालीं असल्यामुळें व दिल्लीचे बादशाह उत्तरेकडील युद्धांत व भाऊ बंदकींत गुंतले असल्या कारणानें महाराष्ट्राचीं स्थापना करण्यास परिस्थिती फारच अनुकूल अशीच होतीं. १६४६ मध्यें शिवाजीनें तोरणा किल्ला जिंकून स्वराज्याचें तोरण बांधलें. तेथून पांच मैलावरच राजगडचा किल्ला बांधला. दादाजी कोंडदेवांना हें आवडलें नाहीं. १६४७ मध्यें ते वारल्यावर शिवाजीला थोडी जास्त स्वतंत्रता मिळाली. त्यानें आणखी अनेक किल्ले जिंकले. त्यांपैकीं बरेच किल्ले विजापुरच्या आदिलशाहीचे किल्ले होते आणि कांहीं इतरांचे. हे किल्ले जिंकण्यासाठीं शिवाजीनें साम, दाम, दंड, भेद सर्व उपायांचा प्रयोग केला. या किल्ल्यां-व्यतिरिक्त शिवाजीनें अनेक किल्ले बांधले. अशा तऱ्हेनें राज्यविस्तार करून त्याच्या रक्षणासाठीं या किल्ल्यांचा उपयोग केला.

शिवाजीचा उपद्रव वाढत गेलेला पाहून विजापूर दरबारानें शिवाजीचे वडील शाहाजी राजे यांना कैद केलें. आणि त्यांना सांगून पाठविलें कीं शिवाजीच्या कारवायांना आळा बसेपर्यंत कैदेंतच रहावें लागेल. म्हणून १६४९-५६ च्या दर्म्यान शिवाजीनें विजा-पूरच्या मुलखावर स्वाऱ्या केल्या नाहींत. परंतु तो आपली शक्ति वाढवीत राहिला. जावळीचा प्रांत चंद्रराव मोरे याच्या आधीन होता. शिवाजीनें चंद्रराव मोरे याला गुप्तपणें वाटेला लावलें आणि १६५६ मध्यें जावळी प्रांत मराठा राज्याला जोडला. तोपर्यंत शिवाजीची प्राप्ती दुप्पट वाढली होती.

१६५७ मध्यें शिवाजीचें मोगलांशीं प्रथम युद्ध झालें. त्यावेळीं औरंगजेबानें विजापूरला वेढा दिला असल्याचें पाहून अहमदनगर व जुन्नरच्या प्रदेशावर शिवाजीनें हल्ले चढविले. मराठ्यांनीं जुन्नर लुटलें. लगेच औरंगजेबानें आपलें सैन्य पाठवून शिवाजीला माघार घ्यायला लावलें. आदिलशाहनें औरंगजेबाशीं संधी करून घेतल्याचें कळतांच शिवाजीनें पण त्याच्या संधीची बोलणी सुरू केली. परंतु औरंगजेबाचा शिवाजीच्या बोलण्यावर विश्वास बसला नाहीं. तरी बाप आजारी पडल्याचें ऐकून व दिल्लीला वेळेवर गेल्यास स्वत: बादशाह होण्याची आशा वाटल्यामुळें तो शिवाजीशीं संधी करून घेऊन दिल्लीला गेला. नंतर शिवाजीनें उत्तर कोंकणच्या भागावर हल्ले करायला सुरवात केली. कल्याण, भिवंडी वगैरे जिंकून तो महाडपर्यंत जाऊन पोंचला.

विजापूरच्या सुलतानाला आतां दिल्लीच्या मोंगल बादशाहाची भीति वाटेनाशी झाली होती. म्हणून त्यानें शिवाजीचा कांटा दूर करण्याचें ठरविलें. १६५९ च्या सुरवातीला अफजलखान नांवाच्या आपल्या पराक्रमी सेनापतीला एक मोठें सैन्य बरोबर देऊन शिवाजीला जमीनदोस्त करून टाकण्यासाठीं पाठविलें. त्यानें शिवाजीला जिवंत किंवा मृतावस्थेंत पकडून आणण्याची प्रतिज्ञा केली होती. पंधरा दिवसांनीं अफजलखान साताऱ्यांच्या उत्तरेला २० मैलावर वाईला येऊन पोंचला. तो शिवाजीला प्रतापगड

किल्ल्याच्या बाहेर काढूं शकला नाही. म्हणून त्यानें शिवाजीशीं सलोख्याची बोलणीं सुरू करण्याचें ठरवून कृष्णाजी भास्कर यांस पाठविलें. कृष्णाजी भास्कर यांचा सर्व प्रकारें सत्कार करून शिवाजीनें त्यांना विचारलें– "अफजलखानाचा खरा हेतू काय आहे हें सांगा!" कृष्णाजी भास्करांनीं अफजलखानाच्या मनांत काळकूट विष भरलें असल्याचें सांगितलें. शिवाजीचा दूत गोपीनाथ यानें देखील अफजलखानाच्या गोटांत शिरून त्याचा खरा हेतू काय होता हें सांगितलें. 'शठेशाठ्यं' या न्यायाप्रमाणें शिवाजी कवच घालून व वाघनखें घालून औरंगजेबाच्या भेटीस गेला.

अफजलखान एक आजानुबाहु हृष्टपुष्ट पठाण होता. शिवाजी त्या मानानें गिड्डा होता. परस्परांस भेटण्यासाठीं म्हणून प्रेमालिंगनाचें मिश करून अफजलखानानें डाव्या हातानें शिवाजीला आवळून उजव्या हातानें त्याला ठार करण्यासाठीं तलवार उपसली. परंतु कवच असल्यामुळें शिवाजीला दुखापत झाली नाहीं. त्याचवेळीं शिवाजीनें अफजलखानाच्या पोटांत वाघनखें खुपसून त्याच्या आंतड्या बाहेर ओढून काढल्या आणि त्याला ठार केलें. शिवाजीचें सैन्यजवळच झाडींत लपून होतें. त्यानें अफजलखानाच्या सैन्यावर छापा मारून त्याच्या सैन्याला पळवून लावलें व छावणी लुटून अपार धन, दारुगोळा व शस्त्रास्त्रें मिळविलीं. कांहीं इतिहासकारांच्या मतें शिवाजीचें हें कृत्य अन्यायपूर्ण होतें. परंतु मराठा इतिहासकारांच्या मतें अफजलखानाच्या कावेबाजपणाला दुसरें उत्तर असणेंच शक्य नव्हतें.

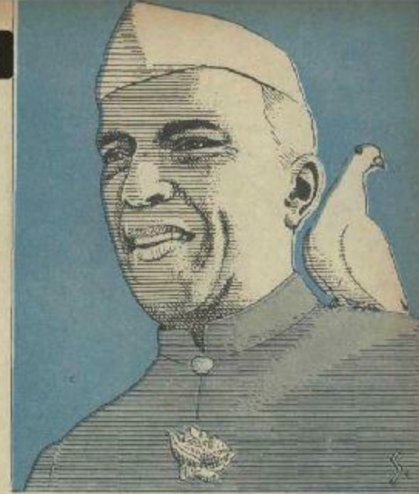

नेहरू चरित्र

[२१]

काकिनाडा येथें कांग्रेस महासभेचें अधिवेशन १९२३ च्या डिसेंबर महिन्यांत झालें. मौलाना महंमद अली अध्यक्ष होते. त्यांचा आग्रह होता कीं जवाहरलाल नेहरूंनाच कांग्रेसचे मंत्री म्हणून नेमावें. पुढच्या कार्यक्रमाची कांहीं रूपरेषा तयार झाल्याशिवाय नुसतें मंत्रीपद स्वीकारण्यास जवाहरलालजींचें मन तयार होईना. परंतु महंमद अलींचा शब्ददेखील मोडवेना. म्हणून त्यांनीं कांग्रेसचें मंत्रीत्व स्वीकारलें.

दोघांच्या मनांत परस्परांविषयीं फार आदर होता. परंतु कांहीं लहानसहान गोष्टींबाबत मतभेद पण होता. धर्ममत इत्यादि विषयांवर दोघांमध्यें कधींच एक मत नव्हतें. महंमद अलींचे विचार धार्मिक प्रश्नांवर फार कडक होते. जवाहरलालजींचा धर्मावरच मुळांत विश्वास नव्हता. मौलाना महंमद अली धार्मिक गोष्टी बोलूं लागले कीं जवाहरलाल विषय बदलून इतर विषयांवर चर्चा सुरू करीत.

त्या वर्षभराच्या कार्यानंतर महंमद अलींनीं कांग्रेसच्या राजकारणांत तसा जास्त भाग घेतला नाहीं. १९३० मध्यें त्यांनीं कांग्रेसच्या ठरावाविरुद्ध लंडनच्या राउंड टेबल कान्फरन्स मध्यें भाग घेतला.

१९२९ मध्यें लाहोर येथें भरलेल्या कांग्रेस अधिवेशनांत ते दिसले तेवढेच. जवाहरलालजींच्या अध्यक्ष भाषणावर महंमद अलींनीं पुष्कळ टीका केली. ते म्हणाले– "जवाहर! मी तुला सांगतों, तुझे सर्व मित्र तुला सोडून जातील. ते तुला फांशी द्यायला मागें पुढें पाहणार नाहींत." ते वारल्याची

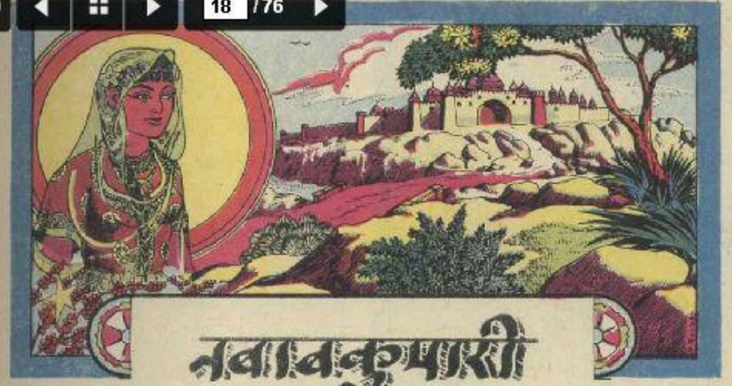
व मित्रमंडळींना भेटायला परवानगी होती. जवाहरलालजी आपल्या वडिलांबरोबर त्यांना भेटण्यासाठीं गेले होते.

गांधीजी बरे झाल्यावर सरकारनें त्यांना पुन्हां तुरुंगांत पाठविलें नाहीं. त्यांना सोडलें. ते जुहू येथें आपली प्रकृति सुधारण्यासाठीं राहिले. नेहरू एक कुटीर भाड्यानें घेऊन तेथें जवळच रहात होते.

नेहरूंना ही जणुंकांहीं सुट्टीच होती. समुद्रस्नान करणें व समुद्रकाठीं धांवणें हा नित्याचा कार्यक्रम असे. स्वराज्य पार्टीचा कार्यक्रम गांधीजींना समजावून सांगून त्यांना आपल्या बाजूला वळवून घेण्याच्या प्रयत्नांत मोतीलालजी होते आणि जवाहरलालजी गांधींजींचा पुढील कार्यक्रम जाणण्यास उत्सुक होते. परंतु दोघांना त्या कामीं यश मिळालें नाहीं.

गांधीजींना स्वराज्य पार्टीचा कार्यक्रम बिलकुल पसंत पडला नाहीं. दोन्ही पक्ष परस्परांच्या दृष्टिकोणाकडे आदरानें पहात. जवाहरलालजींच्या मनांतल्या एकाहि संदेहाचें समाधान झालें नाहीं. कारण गांधीजींना पुढल्या कार्यक्रयाविषयीं फार विचार करण्याची विशेष संवय किंवा रुचि नव्हती. गांधीजींनीं त्यांना फक्त जनसेवा करीत राहण्यास व चळवळ सुरू होईपर्यंत वाट पाहण्यास सांगितलें. भारतीय पुढाऱ्यांना आपलें उद्देश्य-पण स्पष्ट झालें नव्हतें. जवाहरलालजींना हें मुळींच पसंत पडलें नाहीं. कारण कांहीं लोक पूर्ण स्वातंत्र्याची घोषणा करीत तर सप्रू वगैरे मंडळी ब्रिटीश साम्राज्याची स्तुति करीत. अशा प्रकारें या मवाळ विचाराच्या मतांत व जवाहरलालजींच्या मतांत फार मोठें अंतर होतें.

नवाबकुमारी

[८]

जगतसिंहाला तुरुंगांतून सोडविण्यासाठीं एक अर्ज घेऊन अभिरामस्वामीनें पांच जणांना बरोबर घेऊन दिल्लीकडे प्रयाण केलें. ते साहीजण घोड्यावरून जात होते. अर्ज बादशाहासमोर जाण्यासाठीं व त्या प्रयत्नांत यश येण्यासाठीं पुष्कळ पैशाची गरज होती. कारण, अमीर उमरावांच्या मुठी गरम केल्याखेरीज जगतसिंहाला सुटका मिळणें जवळजवळ अशक्यच होतें. म्हणून आयशानें तिच्याजवळचीं उत्तमोत्तम रत्नें व पैसे पण बरोबर दिले होते. तिनें दिल्ली दरबारांतील मुख्य मुख्य मानकऱ्यांना व बादशाहाच्या अंतःपुरांतल्या कांहीं प्रमुख व्यक्तींना पत्रें लिहून दिलीं होतीं. मानसिंहांची बहीण म्हणजे अकबर बादशाहाची पट्टमहिषी हिच्या नांवीं पण एक पत्र दिलें होतें.

अभिरामस्वामीवर कांहीं प्रारंभिक कामाची जबाबदारी टाकण्यांत आली होती. त्यानंतर बाकीचें काम स्वतः आयशा दिल्लीला जाऊन करणार होती. परंतु ती मानसिंहांच्या अंतःपुरांत कैदेंत होती. म्हणून तिला कांहीं करतां येणें शक्य नव्हतें. तरी तिच्या मनाला त्या गोष्टीची सारखी हुर हुर लागून होती. कारण तिनें

बंदिनी होण्यापूर्वीच आवश्यक ती सर्व तजवीज करून ठेवली होती.

पांचव्या दिवशीं अभिरामस्वामी आपल्या अनुयायांसह कानपुरपर्यंत पोंचला. त्याला अकबर बादशाह दिल्लीला नसून आग्याला असल्याचें कळलें. तो एक शुभशकुन आहे असें त्याला वाटलें. कारण कानपुरहून आग्रा दोन दिवसाच्या वाटेवर होतें.

साही घोडेस्वार दुपार उलटल्यावर कानपुर येथें पोंचले आणि चौकांत एका वडाच्या झाडाखालीं उतरले. घोडे व त्यांचे मालक दमून गेले होते व त्यांना भूक लागली होती. अभिरामस्वामीनें एका वडाखालीं आपला घोडा बांधून विश्रांती-साठीं व्यवस्था केली तर त्याच्या पांच अनुयायांनीं दुसऱ्या झाडाखालीं एक तंबू उभा केला.

अभिरामस्वामीनें आपल्या पाठीवरची चामड्याची पिशवी अंथरली व गाठोडें उशाशीं ठेवून आडवा झाला. त्याच गाठोड्यांत तो माफीचा अर्ज व आयशानें दिलेले दागिने व रत्नें होतीं.

बाकी पांच जण विहिरीवर जाऊन पाणी आणून घोड्यांच्या दाणापाण्याच्या व आपल्या खाण्यापिण्याच्या व्यवस्थेला लागले.

ते पांच जण मिळून सैंपाकाला लागले. आपल्या साठीं आज काय करूं, त्यांनीं येऊन अभिरामस्वामीला विचारलें. मला कांहीं नको. थोडेंसें सातूचें पीठ, गूळ किंवा साखर घालून आणून द्या असें अभिरामस्वामीनें त्यांना सांगितलें.

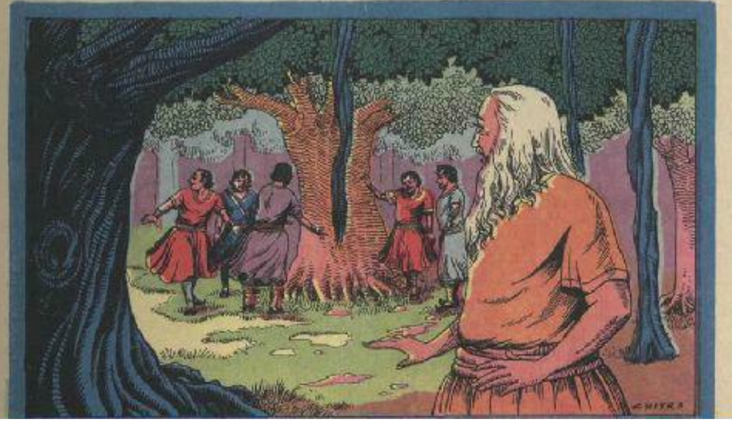
सैंपाक सुरू होई होईतों संध्याकाळ झाली. सैंपाक सुरू करण्यापूर्वी त्यांनीं दिवे लावून ठेवले. आठ वाजण्याच्या सुमारास ते सर्व जेवायला बसणार कीं चौकांत कोठेतरी आग लागली. आरडाओरडा सुरू झाला. अभिरामस्वामी आपल्या अनुयायांना म्हणाला. पाहतां काय? धांवा, पळा! मदत करा जाऊन!"

ते तसेच तिकडे धांवले. इतक्यांत एका बाईचा आवाज ऐकूं आला— "वांचवा! माझा मुलगा...." अभिराम-स्वामी त्या आवाजाच्या रोखानें धांवला व त्यानें त्या जळत असलेल्या घरांतून त्या बाईच्या मुलाला बाहेर काढलें. मुलगा मरतां मरतां वांचला.

आग विझेपर्यंत रात्रीचे बारा वाजले. अभिरामस्वामीचे अनुयायी परत आले. अभिरामस्वामीपण त्यांच्या पाठोपाठ परतला. परंतु ते परत आले तेव्हां त्यांना एकहि घोडा दिसला नाहीं कीं इतर सामानसुमान दिसलें नाहीं. चामड्याच्या पिशवी खालीं ठेवलेलें गाठोडें पण नाहींसें झालें होतें.

अशा तऱ्हेनें सर्व प्रयत्न अयशस्वी झाल्याबद्दल अभिरामस्वामीच्या सर्व उत्सा-हावर व आनंदावर विरजण पडल्यासारखें झालें. कित्येक दिवसाचे बेत व इतकी मेहनत सर्व फुकट गेलें.

उरलेली रात्र हताश होऊन त्यांनीं त्या वडाच्या झाडाखालींच काढली. दुसऱ्या दिवशीं

सकाळीं ते कोतवालींत गेले. कोतवाल एक दुष्ट व कठोर मनुष्य होता. बादशाहाच्या दरबारापेक्षां जास्त त्याच्या कचेरीची दहशत त्या इलाख्यांतील लोकांना बसली होती. समोर येईल त्याला वाटेल तें बोलण्याची त्याला संवय होती. अभिरामस्वामी आपलें गाऱ्हाणें निवेदन करायला आरंभ करणार त्याच्या आधींच तो म्हणाला—"हे लोक चोरांच्या टोळींतले दिसत आहेत. हा संन्याशयाचा वेष करून आलेला त्यांचा सरदार दिसतो आहे. कोठून तरी चोरी करायला हे येथें आलेले दिसत आहेत. चोरी गेलेल्या मालाचें मिश करून येथें निश्चितपणें रहायला मिळेल, चोरी करायला मिळेल या हेतूनें हे आलेले दिसत आहेत. प्रथम यांना तुरुंगांत टाका." त्यानें हुकूम सोडला.

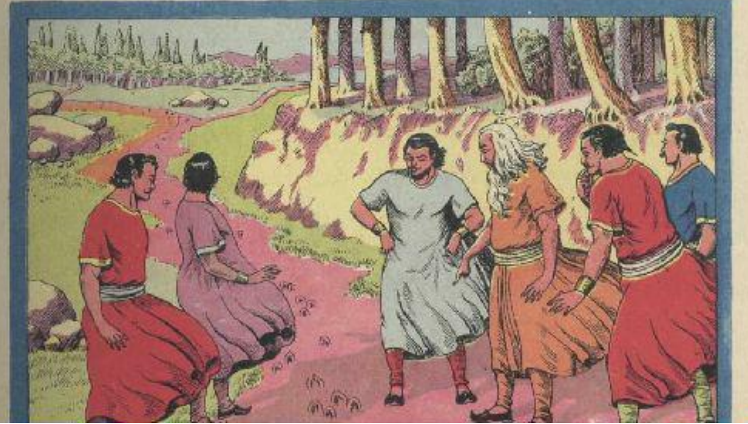
अभिरामस्वामीवर तर प्रसंगच ओढवला. तुरुंगांत काळोख होता व कसला तरी घाण वास येत होता. काजीसमोर त्यांना उभें करण्यांत येणार होतें. तो काजी कोतवाला पेक्षां जास्त दुष्ट होता. तो आपल्याला खात्रीनें शिक्षा देणार असें वाटून त्यांनीं तुरुंगांतून पळून जाण्याचें ठरविलें. आदल्या-दिवशीं कांहीं खालें नव्हतें व त्या दिवशींपण त्यांना कांहीं खायला मिळालें नव्हतें. तरी जिवाची पर्वा न करता ते एका खिडकीचे गज वांकवून एकामागून एक पांचहि जण पळून गेले.

उजाडल्यावर तिघे तिघे दोन दिशेला निघाले. अभिरामस्वामीनें तिघांना पाटण्यास ताजखानाच्या घरीं जाऊन आयशाला सर्व वृत्त कळविण्यासाठीं पाठविलें व स्वतः दोघांना बरोबर घेऊन आध्याकडे निघाला. रानांत जीं फळें मिळालीं तीं खाऊन व ओढ्याचें पाणी पिऊन त्यांनीं आपली भूक भागविली. रात्रीं झाडाखालीं पडून रहात व दिवसां पायीं पुढचा प्रवास करीत ते तीन चार दिवसांनीं आग्रा येथें यमुनेच्या काठीं येऊन पोंचले.

जवळच्या रानांत घोडे गेल्याचीं चिन्हें त्यांना एका जागीं स्पष्टपणें दिसलीं. अभिरामस्वामीला काय वाटलें कोणास ठाऊक त्यानें आपल्या एका अनुयायाला घोड्यांच्या टापांच्या अनुरोधानें जाऊन सहज पाहून यायला सांगितलें.

तो मनुष्य हुशार होता. तो रानांत जाऊन आला व अभिरामस्वामीला म्हणाला—"ते तर आपलेच घोडे आहेत व त्यांच्या पाठीवरचें सामान पण आपलेंच आहे. दहा जण आहेत त्यांच्याबरोबर!" तेच चोर असल्याचें त्यांना कळलें. तेव्हां त्यांनीं कोतवालींत जाऊन बातमी देण्याचें ठरविलें.

"मी पुढें आग्र्याला जाऊन कोतवालींत चोरांच्या टोळीची बातमी देऊन मदतीला शिपाई घेऊन येतो. आम्ही परत येईपर्यंत यांच्या हालचालीवर तुम्ही दोघे नजर ठेवा. एकानें त्यांच्या पाठोपाठ जावें व एकानें येथें वाट पहात रहावें." असें सांगून तो निघून गेला.

अभिरामस्वामीला वाटलें होतें कीं रात्रींच परत येतां येईल परंतु परत येईपर्यंत उजाडलें होतें. त्याच्याबरोबर कोतवाल व शिपाई होते.

परंतु सुदैवानें चोर अद्याप त्याच जागी पडाव टाकून होते. अभिरामस्वामीनें चोरी गेलेल्या मालाची यादी व घोड्यांचें वर्णन केलें होतें त्याप्रमाणें चोर मुद्देमालासह सांपडले. परंतु तो माल किंवा घोडे अभिरामस्वामीला परत करणें शक्य नव्हतें. कारण काजीसमोर चोरांना हजर करून गुन्ह्याची पुरी चवकशी झाल्यावरच काजी देईल त्या निवाड्याप्रमाणें करण्याचें ठरलें. अभिरामस्वामीनें सांगितलेल्या वस्तू ओळखून त्या सर्व त्याच्याच आहेत हें शाबीत करण्याची जबाबदारी त्यांच्यावर होती. चोरी गेलेला माल व कागदपत्र मिळाले. परंतु ते हातीं न आल्यामुळें कामांत विघ्न पडल्याबद्दल अभिरामस्वामीला फार वाईट वाटलें.

त्याच्याजवळ एक पैदखील नव्हती. भीक मागून दिवस काढायची वेळ आली होती. एका रजपूत शिपायानें त्यांच्यावर दया करून त्यांना एक रुपया खर्चासाठीं दिला व लवकर माल सोडवून देवविण्याचें वचन देऊन त्यांना थोडा धीर दिला.

अभिरामस्वामी स्वस्थ बसून राहिला नाहीं. त्यानें राजधानीभर हिंडून जो कोणी हिंदू किंवा मुसलमान भेटे त्याला आपली दु:खकथा सांगून त्यांची मदत मागितली. गांवभर ती बातमी पसरली.

तेवढ्यांत त्याला आयशा आग्र्याला येऊन एका उमरावाच्या घरीं उतरली असल्याचें कळलें. पण अभिरामस्वामीची तिच्याशीं भेट होऊं शकली नाहीं. परंतु एका दुसऱ्याच मार्गानें कांहीं तोड निघत आहे अशी आशा मात्र त्यांना वाटूं लागली. कारण कोतवालाकडे असलेल्या सर्व वस्तू तिच्याकडे व ज्याच्या ज्याच्याकडे पोंचत्या व्हायला पाहिजे होत्या पोंचत्या होऊं लागल्या. अशा तऱ्हेनें त्याचें काम थोडें हलकें झालें. म्हणून परत स्वदेशीं जाण्याचें त्यानें ठरविलें. जाण्यापूर्वीं त्यानें आयशाची भेट झाल्यास करून घेण्यासाठीं प्रयत्न करून पाहिला, पण त्यांत त्याला यश मिळालें नाहीं.

दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं तो कोतवालाला भेटण्यासाठीं गेला. कोतवालानें त्याला व त्याच्या अनुयायांना पांचशें मोहरा देऊन त्यांचे घोडे परत केले. नंतर तो आयशाला भेटण्यासाठीं त्या उमरावाच्या घरीं गेला. आयशाची भेट होऊं शकली नाहीं, पण तिनें त्याचें नांवीं एक पत्र पाठविलें. त्यांत तिनें लिहिलें होतें कीं.

"यापुढें आपली दोघांची भेट होईलसें मला वाटत नाहीं. युवराज जगतसिंह आयुष्यभर सुखी होवोत हीच त्या खुदावंद करीम याच्याजवळ माझी प्रार्थना आहे. मला त्यांची भेट घेण्याची गरज नाहीं. माझ्याविषयीं कोणी काळजी करण्याचें कारण नाहीं. यानंतर माझ्याविषयीं तुम्हांला

कांहीं बातमी कळत राहील असें देखील मला वाटत नाहीं."

पत्र वाचून अभिरामस्वामीचे डोळे ओले झाले. तो आपल्या दोघां अनुयायांसह घोड्यावर बसून स्वदेशीं निघाला.

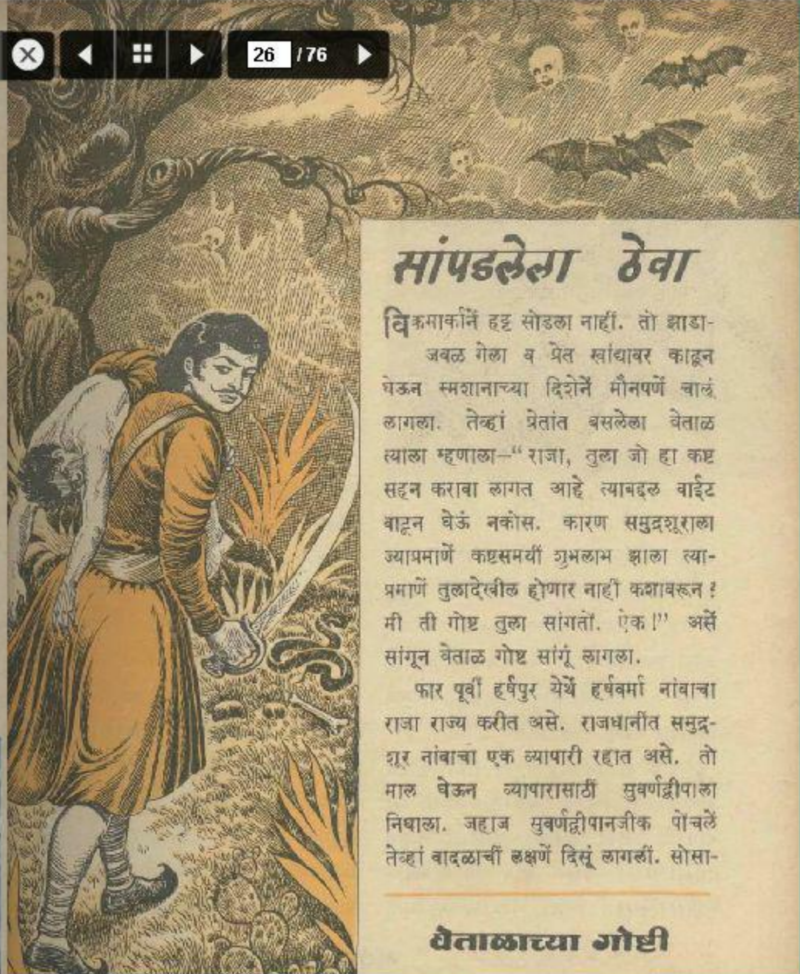
आयशाला जहाजांत बसून कटकला पोंचावयाचें होतें. कटक पासून एका मैलावर महानदीच्या काठीं उस्मानखान घाटावर दोघां सैनिकांसह आयशाची वाट पहात होता. नदींत पुष्कळ जहाजें व नावा होत्या.

दुपारीं आयशा बसून येत असलेली नाव दिसली. ठरल्या वेळेपेक्षां तिला पोंचायला थोडा उशीर झाला होता. उस्मानखानाला त्या जहाजाच्या खिडकींतून कोणी तरी हात हलवीत असल्याचें दिसलें. त्याला आणखी हें देखील पाहून आश्चर्य वाटलें कीं तें जहाज हळू हळू पाण्यांत बुडत आहे. उस्माननें पाण्यांत उडी मारली व छातीपर्यंत खोल पाण्यांत जाऊन ओरडून म्हणाला—"आयशा! बाहेर उडी मार! आंत आणखी कोणी असेल त्यांना पण उड्या टाकायला सांग! जहाज बुडत आहे!!"

खलाशीदेखील जहाजाला वांचवूं शकले नाहींत. किंकर्तव्यविमूढ होऊन जहाजाकडे पहात उभे राहाले.

"उस्मान! तूं पाण्याबाहेर जा! हें काय करतो आहेस?" आयशा ओरडली. जहाजांतले लोक रडत होते. आयशानें जहाजाबाहेर पाऊल टाकण्याचा यत्न देखील केला नाहीं. उस्मानखानाला परत जाण्यासाठीं खूण करून ती स्वत: जहाजाबरोबर पाण्यांत बुडाली. [पुढल्या अंकांत संपूर्ण]

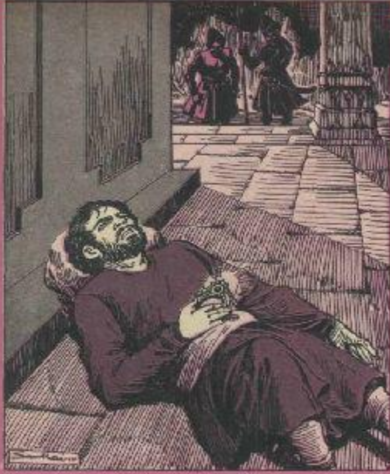

सांपडलेला ठेवा

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो झाडाजवळ गेला व प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाच्या दिशेनें मौनपणें चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा, तुला जो हा कष्ट सहन करावा लागत आहे त्याबद्दल वाईट वाटून घेऊं नकोस. कारण समुद्रशूराला ज्याप्रमाणें कष्टसमयीं शुभलाभ झाला त्याप्रमाणें तुलादेखील होणार नाहीं कशावरून? मी ती गोष्ट तुला सांगतों. ऐक!" असें सांगून वेताळ गोष्ट सांगूं लागला.

फार पूर्वी हर्षपुर येथें हर्षवर्मा नांवाचा राजा राज्य करीत असे. राजधानींत समुद्रशूर नांवाचा एक व्यापारी रहात असे. तो माल घेऊन व्यापारासाठीं सुवर्णद्वीपाला निघाला. जहाज सुवर्णद्वीपानजीक पोंचलें तेव्हां वादळाचीं लक्षणें दिसूं लागलीं. सोसा-

वेताळाच्या गोष्टी

ष्याचा वारा सुटला. एक जोराची लाट आली व समुद्रशूराचें जहाज पाण्यांत बुडूं लागलें. समुद्रशूरानें समुद्रांत उडी मारली व पोहूं लागला. पोहोत असतां त्याच्याजवळ एक प्रेत वहात येत असलेलें त्याला दिसलें. त्यालाच होडक्यासारखें वापरून समुद्रशूर किनाऱ्यावर आला.

त्यानें 'तें प्रेत पाण्यांतून बाहेर ओढून आणलें त्या प्रेताच्या कमरेला कांहीं तरी बांधलेलें त्याला दिसलें. त्यानें तें उघडून पाहिलें तेव्हां त्याला त्यांत एक मूल्यवान रत्नहार दिसला. इतका सुंदर व मूल्यवान हार त्यानें पूर्वी कधीं पाहिला नव्हता. समुद्रांत बुडून गेलेल्या मालाहून कितीतरी पटीनें जास्त किंमत त्या रत्नहाराची होती. म्हणून त्याचा माल बुडाला होता त्यामुळें त्याचें झालेलें नुकसान तो पार विसरून गेला आणि कलशपुर नांवाच्या गांवीं येऊन पोंचला. गांवाबाहेरच्या धर्मशाळेंतच तो विश्रांतीसाठीं उतरला. दमून भागून गेल्यामुळें ओसरींतच जरा आडवा होतांच त्याला झोंप लागली. तो रत्नहार त्या वेळीं त्याच्याच हातांत होता.

कांहीं वेळानें राजधानीच्या रक्षणासाठीं गस्त घालणारे पाहरेदार त्या बाजूला आले. त्यांनीं त्याच्या हातांतला रत्नहार पाहतांच ओळखला. तो राजकन्येचा होता. झोंपलेला मनुष्यच चोर असावा असें वाटून त्यांनीं समुद्रशूराला कैद करून राजासमोर हजर केलें.

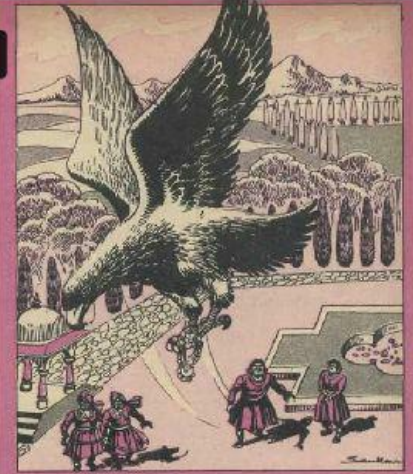
"कोण रे तूं! आणि हा रत्नहार तुझ्याजवळ कसा काय आला?" राजानें दरडावून त्याला विचारलें.

समुद्रशूरानें घडलेलें वृत्त जसेंच्या तसें सांगितलें आणि म्हणाला-"मला ज्या प्रेताच्या कमरेला बांधलेला तो रत्नहार मिळाला तें प्रेत अजून तेथेंच असण्याची शक्यता आहे. वाटल्यास कोणाला तरी पाठवून पाहून यायला सांगावें."

राजा पुढें कांहीं बोलणार एवढ्यांत एका घारीनें झडप मारून राजाच्या हातांतला तो हार ओढून घेतला व उडून गेली.

चोरीचा माल अज्ञातव्हेनें निघून गेला तरी अरोपीवरचा आरोप नाहींसा झाला नाहीं. चवकशी होणें जरूर होतें. म्हणून राजानें समुद्रशूराबरोबर समुद्रतीरावर नोकरांना पाठविलें. प्रेत अजून तेथेंच होतें. तें प्रेत गांवांतल्या एका अट्टल चोराचें होतें. राजाच्या शिपायांनीं राजाला येऊन सांगितलें. समुद्रशूरानें जें सांगितलें होतें तें खरें ठरलें. राजा धर्मभीरु होता. त्यानें समुद्रशूराला कांहीं पैसे व माल देऊन त्याला एका जहाजांत बसवून निरोप दिला.

या खेपेस समुद्रशूराचा प्रवास सुखरूप पार पडला. तो एका रानांतून आपला माल घेऊन हर्षपुराकडे जाण्यास निघाला. सर्व व्यापारी जंगलाच्या मार्गानें प्रयाण करीत रात्रीं एका जागीं जंगलांतच पडाव टाकून झोंपले. रात्रीं चोरांच्या टोळीनें त्यांच्यावर हल्ला केला व हातीं लागलें त्यावर संतुष्ट न होऊन समोर आडवा आला त्याला कापून

काढूं लागले. चोरांची नजर चुकवून समुद्रशूर पळून गेला आणि वडाच्या झाडावर चढून पानांच्या आड लपून बसला. चोर हातीं लागला तो माल घेऊन पळून गेले.

समुद्रशूर चांगलें उजाडेपर्यंत झाडावरच बसून राहाला. नंतर झाडावरून उतरण्याचा विचार करूं लागला. तेव्हां त्याला जवळच झाडाच्या एका पोकळींत कांहीं तरी चमकल्यासारखें दिसलें समुद्रशूर जवळ गेला. तोच राजकन्येचा हार होता. एक रत्नहार त्याला दिसला. दूर समुद्रापलीकडे घारीनें उचलून नेलेला हार अशा परिस्थितींत पाहून

त्याला आश्चर्य वाटलें. अशा तऱ्हेनें अनपेक्षितपणें त्याला तो हार दोनदां मिळाला.

तो झाडावरून खालीं उतरला आणि आपल्या गांवीं परत येऊन त्यानें आपल्या गांवच्या राजाला तो विकला. त्याला चांगली मोठी किंमत मिळाली. इतकी कीं त्यानें व्यापार करण्याचें सोडून दिलें व घरीं बसून सुखानें राहूं लागला.

वेताळानें येथवर गोष्ट सांगून विचारलें– "राजा! समुद्रशूरानें तो हार कलशपूरच्या राजाकडे पोंचता करण्याऐवजीं स्वतःकडे कां ठेवून घेतला? लोभानें कीं पुन्हां चोरीचा आळ लागेल या भीतीनें? या प्रश्नाचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर त्याचा परिणाम तुला माहीत आहेच, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला–"तो रत्नहार दोनदां राजाच्या हातांतून गेला होता. तिसऱ्यानें घालवून बसणार नाहीं कशावरून? याउलट समुद्रशूराला दैवयोगें तो दोनदां मिळाला होता. स्वच्छेनें तो कां सोडावा? तसेंच एकदां व्यापाराचा माल समुद्रांत बुडाला, दुसऱ्या खेपेस चोरांनीं चोरला. त्याच्या नशिबीं व्यापार करण्याचें लिहिलेलें नाहीं, असें समजून त्यानें व्यापाराचा नाद सोडला. समुद्रप्रयाण केल्याखेरीज राजाकडे तो हार पोंचता करणें शक्य नव्हतें. म्हणून समुद्रशूरानें स्वतःच त्याचा उपयोग करून घ्यायचें ठरविलें."

अशाप्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)

स्त्री- सहाय्य

कधीं काळीं वर्धमान नांवाच्या एका राजाचें मंजरी नांवाच्या एका राजकन्येशीं लग्न झालें. राणी रूपवती व गुणवती होती. तिच्या प्रेमांत राजा राज्य कारभाराचीं कामें पार विसरून गेला. पांच वर्षें लोटलीं. दरबारी व मंत्री काळजींत पडले. कारण, पांच वर्षें लोटलीं तरी राजाला मूलबाळ झालें नाहीं. राज वंशकसा चालणार?

ज्योतिष्यांनीं मंजरीची जन्मकुंडली पाहून तिला मूलबाळ नाहीं असें भविष्य सांगितलें. प्रधानानें राणीची एकांतांत भेट घेऊन ही गोष्ट सांगितली तेव्हां मंजरी म्हणाली– "राजवंश चालावा म्हणून मी राजाचें दुसरें लग्न करून देण्याची खटपट करतें."

परंतु राजानें मंजरीच्या बोलण्याकडे लक्ष दिलें नाहीं. म्हणाला–"मी दुसरें लग्न केलें तर दोघींचा सवतीमत्सर मला पाहवणार नाहीं. एखाद्या चांगल्या मुलाला दत्तक घेतला तर राज्याला वारस मिळेल."

"मी आपल्या सवतीला धाकट्या बहिणीसारखी मानून राहीन." मंजरी म्हणाली.

"परंतु तुझी सवत तुला मोठी बहीण मानून तुझा आदर करील हें कशावरून?" राजा म्हणाला.

राणीच्या प्रेमांत राजा राज्याचीं कामें विसरून गेलेला पाहून सेनापतीला दुर्बुद्धि झाली. त्यानें राजाच्या बाजूला असणाऱ्या लोकांना लोभ दाखवून आपल्याकडे वळवून घेतलें आणि राजवाड्याला वेढा दिला.

एका रात्रींतच राजधानींत राज्यक्रांति घडून आली. राजाचे अंगरक्षक व विश्वासपात्र म्हणून जेवढे होते त्या सर्वांना सेनापतीनें

ठार केलें. परंतु एक विश्वासपात्र अधिकारी आपल्या धर्माला जागला. त्यानें राजाला सोडविलें आणि राजधानी बाहेर रानांत सुखरूप पोंचतें केलें.

मंजरी कोठें गेली व तिचें काय झालें राजाला कळलें नाहीं. इतर नोकरांबरोबर तिलादेखील सेनापतीनें ठार केलें असावें असें समजून राजा फार दुःखी झाला. त्यामुळें त्याला राज्याचा व स्वतःच्या जीविताचा वीट आला. त्यानें जंगलांतच एक पर्णकुटी बांधून घेतली व तेथेंच तपश्चर्या करूं लागला.

परंतु राजाला वाटलें होतें तशी मंजरी ठार झाली नव्हती. पुरुषवेष करून घोड्यावर बसून ती निर्भयपणें राजवाड्याबाहेर निघून गेली. लहानपणींच ज्योतिष्यांकडून तिच्या नशिबीं अपत्यसुख नाहीं हें कळल्यापासून तिनें लग्नच करायचें नाहीं असें मनाशीं ठरवून पुरुषाला शोभेल असें युद्धविद्येचें शिक्षण घेतलें होतें. शिकार करणें घोड्यावर बसणें वगैरे गोष्टींची तिला विशेष आवड होती.

राजवाड्यांतून पळून गेल्यावर ती राजा जेथें पर्णकुटींत रहात होता तेथून थोड्या अंतरावर शिकाऱ्याच्या पुरुष वेषांतच राहूं लागली. राजाला त्याचें राज्य परत मिळवून द्यायचें एकमेव ध्येय तिच्या समोर होतें.

एकदां एक विचित्र गोष्ट घडली. जंगलांत एका सरोवराच्या काठावर ती बसली असतां एक सांप पोहोत पाण्यांतून बाहेर काठावर आला. तो सांप फार मोठा होता. त्या सांपाला जिवंत सोडलें तर जवळपासच्या लोकांना तो चावेल असा विचार करून तिनें चटकन तलवार उपसून त्या सांपाचें डोकें उडविलें त्या बरोबर त्या सांपाच्या तोंडांतून एक नील मणि खालीं पडला. मणि खालीं पडल्याबरोबर त्या सांपाच्या जागीं तिला मेलेला एक भयंकर राक्षस दिसला.

क्षणार्धांत झालेला तो बदल पाहून तिला आश्चर्य वाटलें. मणि तोंडांत होता म्हणून राक्षसाला सांपाचें रूप मिळालें होतें कीं काय असेंदेखील तिला वाटलें. तिनें तो मणि धुऊन तोंडांत धरला. त्या बरोबर तिला नागरूप मिळालें. राक्षसाचें घर खोल पाण्यांत कोठें तरी असलें पाहिजे असा विचार करून ती नागरूपांतच बुडी मारून खोल पाण्यांत शिरली.

सरोवराच्या तळाला बराच वेळ फिरल्यानंतर मंजरीला कांट्याच्या जाळ्याखालीं झांकलेलें एक भोंक दिसलें. मागचा पुढचा विचार न करतां ती त्यांत शिरून पलीकडे गेली. पलीकडे तिला पायऱ्या दिसल्या. पायऱ्या चढून ती वर गेली तेव्हां पाण्याच्या वरच्या पातळीच्या जरा खालीं तिला आणखी एक दार दिसलें. तें देखील कांट्या आड झांकलेलें होतें. ते कांटे राक्षसानेंच लावून ठेवलेले होते.

मंजरी तें कांट्यांचें जाळें बाजूला सारून पलीकडे गेली. तेथें एक मोठें दालन होतें. त्यांत एक रूपवती मुलगी बसलेली होती. ती सांपाला पाहून घाबरून गेली बोबडी वळून गेल्यासारखें झालें तिला.

मंजरीनें आपल्या तोंडांतला मणी खालीं जमिनीवर टाकला. त्या बरोबर तिला स्वतःचें रूप मिळालें. ती त्या मुलीला म्हणाली– "मुली, घाबरूं नकोस. मी राक्षस आहें असें तुला वाटलें असेल. मी त्याला ठार केलें आहे. कोण तूं? इकडे कशी काय आलीस? माझ्या हातून तुला कांहीं मदत झाली तर मला आनंदच होईल." जवळ येऊन त्या मुलीला धीर देत ती म्हणाली.

"मी वज्रगिरीच्या राजाची राजकन्या आहें. माझें नांव सौदामिनी. मला राक्षसानें कालच येथें आणून कैदेंत ठेवलें मी त्याच्याशीं लग्न करायला तयार झालें नाहीं तर तो मला ठार करील अशी धमकी त्यानें दिली आहे. तूं मला घरीं पोंचतें केलेंस तर मी तुझे उपकार जन्मोजन्मीं विसरणार नाहीं." ती मुलगी म्हणाली.

"आतां तुला त्या राक्षसाला भिण्याचें कारण नाहीं. कारण त्याला मी ठार केलें आहे. मी तुला या कैदेंतून सोडवून बाहेर नेतें. नंतर तुझ्या वडिलांकडे तूं कशी पोंचणार याचा विचार आपण करूं." मंजरी म्हणाली.

असें सांगून तिनें पुन्हां नील मणि तोंडांत धरला. तिला नागरूप मिळालें व कांट्यांच्या जाळ्यापलीकडे येऊन तिनें तो मणि सौदामिनीला मिळेल अशा बेतानें पलीकडे टाकला. सौदामिनीनें तो मणि तोंडांत धरल्यावर तिलादेखील नागरूप मिळालें. अशा तऱ्हेनें दोघी सरोवराच्या बाहेर आल्या. दोघींना मनुष्यरूप मिळालें होतें.

तोंपर्यंत मध्यरात्र लोटून गेली होती. मंजरीनें पुन्हां पुरुषवेष धारण केला व म्हणाली–"मी तुला एका महापुरुषाच्या आश्रमांत घेऊन जातें. परंतु तूं माझ्याविषयीं त्याच्या जवळ एक चकार शब्द बोलतां कामा नये. बजावून ठेवतें तुला. त्यानें तुला तुझ्या माहेरी पोंचतें करावें, इतर कांहीं प्रश्न विचारूं नये असें त्याच्याजवळ सांग. आपली लवकरच भेट होईल." असें सौदामिनीला सांगून मंजरी तिला राजा जंगलांत रहात असे त्या आश्रमाजवळ आली. दूरून आश्रम दाखवून व सौदामिनीचा निरोप घेऊन मंजरी निघून गेली. ती गेल्यानंतर सौदामिनीनें दारावर थाप दिल्याबरोबर

राजानें येऊन दार उघडलें. एका अपरिचित मुलीला समोर उभी पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें व त्यानें विचारलें—"कोण पाहिजे?"

एका निर्जन वनांत आश्रम करणारा कोणीतरी वानप्रस्थाश्रमी वृद्ध राजा असणार असें सौदामिनीला वाटलें होतें. पण समोर उभा एक तरुण तपस्वी. अर्थातच तिला एका तरुणाशीं बोलतांना लाज वाटली. मान खालीं करून ती म्हणाली—"मी वज्रगिरीची राजकन्या आहें. मला माझ्या वडिलांकडे पोंचती करूं शकलांत तर फार उपकार होतील आपले."

त्यानंतर राजानें तिला आणखी एक देखील प्रश्न विचारला नाहीं. तिचें नांव देखील विचारलें नाहीं. त्यानें आपला घोडा तयार केला व तिला त्या घोड्यावर स्वतः बरोबर बसवून रात्रीच्या सुमारास वज्रगिरीला येऊन पोंचला. मुलगी सुखरूप घरीं परत आलेली पाहून वज्रगिरीच्या राजाला परमानंद झाला. मुलीला पोंचता करणारा वर्धमान राजा आहे हें कळतांच त्यानें विचारलें—"आपली गादी आपल्या सेनापतीनें बळकावली असल्याचें मी ऐकलें. आपण अरण्यवास करीत असल्याचें पण मुलीनें सांगितलें. परंतु ही आपत्ति आपणांवर कां आली? कांहीं सहाय्य करण्यासारखें असल्यास सांगावें. आपलें राज्य परत मिळवून देणें अगदींच अशक्य नाहीं."

वर्धमान म्हणाला—"मला राज्याचा मोह नाहीं. प्रजेलादेखील माझ्यावर कांहीं प्रेम आहे असें नाहीं. प्रजेच्या इच्छेविरुद्ध सेनापती इतकें साहस करूं शकला नसता. प्राणाहून प्रिय अशी माझी राणी वारली. आतां मला या जगाचा मोह नाहीं."

"असा विचार करणें बरोबर नाहीं. आमच्या सौदामिनीला तुमच्या आश्रमांत आश्रय मिळेल असें एका व्यक्तीनें सांगितल्याचें तिच्याकडून मला कळलें. त्या व्यक्तीला तुमच्यावर अपार भक्ति व श्रद्धा आहे असें पण माझी मुलगी म्हणाली. आमच्या सौदामिनीच्या मनांत देखील तुमच्या विषयीं किती आदर आहे. तिनें आपली मदत मागितल्याबरोबर आपण तिला एकदेखील प्रश्न न विचारतां तावडतोब तिला सुखरूप आणून इतक्या दूर पोंचतें केलेंत. आपल्या सारखी थोर माणसें या जगांत क्वचित पहायला मिळतात. ऐन पंचविशींत हें वैराग्य कांहीं शोभत नाहीं. भाग्यांत होतें तें झालें. आपण आमच्या सौदामिनीशीं विवाह करून आमचें हें लहान राज्य स्वीकारावें आपण केलेल्या उपकाराची फेड अल्प का होईना, होईल."

वज्रगिरीच्या राजाच्या त्या प्रेमळ शब्दांचा वर्धमानच्या मनावर चांगलाच परिणाम झाला. विचार करून उत्तर देतों असें प्रथम तो म्हणाला. परंतु कांहीं दिवसांनीं सौदामिनीचें प्रेम पाहून तो तिच्याशीं लग्न करण्यास तयार झाला.

तिकडे मंजरी सौदामिनीला आपल्या पतीच्या आश्रमाकडे जायला सांगून ती

दोघं घोड्यावर बसून निघून जाईपर्यंत आड उभी होती. नंतर ती परत आपल्या राज्यांत त्या पुरुष वेषांतच निघून गेली. तिनें नीलमणीच्या सहाय्यानें रात्रीं हिंडून राजधानींतली सर्व परिस्थिति ओळखून घेतली. सेनापतीविरुद्ध एक चकार शब्द बोलण्याची छाती कोणाची नव्हती. कारण तावडतोब शिरच्छेद होईल ही धास्ती सतत प्रजेच्या मनांत वसत होती. प्रजा, कोणी उद्धारकर्त्ता येतो का याची वाट पहात होती.

तें कळल्यावर मंजरी प्रधानाला व इतर मुख्य अधिकाऱ्यांना गुप्तपणें भेटली व राजानें वज्रगिरीची राजकन्या सौदामिनीशीं दुसरा विवाह केला असल्याची बातमी सांगितली. तें ऐकून प्रधानानें लगेच आपला एक दूत वज्रगिरीला पाठवला व वर्धमानानें मध्यरात्रीच्या सुमारास राजवाड्यावर एका लहानशा सैन्यानिशीं छापा मारावा असें ठरलें होतें. त्याप्रमाणें अपरात्रीच्या वेळीं एकदां सेनापति आपल्या कांहीं प्रमुख अनुयायांसह मद्यपान करून नृत्यगान करण्यांत मग्न असतां सैनिकांनीं राजवाड्याला वेढा दिला व सर्वांना कैद केलें. दुसऱ्या दिवशीं वर्धमानाचा पुन्हां राज्याभिषेक झाला. प्रजेला आनंद झाला. राजद्रोह्यांना फाशीची शिक्षा झाली. राज्यभर तीन दिवस सर्वत्र आनंदी आनंद होता. त्यांत राजानें दुसरें लग्न केलें असल्याचें व नवी राणी गरोदर असल्याचें ऐकून त्या आनंदाला पारावारच नव्हता.

राजाचें लक्ष राज्यकारभाराकडे वळलें. मंजरीच्या मनासारखें झालें. तिनें सौदामिनीला धाकट्या बहिणीप्रमाणें वागवून कोणतीहि उणीव भासूं दिली नाहीं. वज्रगिरीचें राज्य पण वर्धमानलाच मिळालें.

मधमाशीचें पोळें

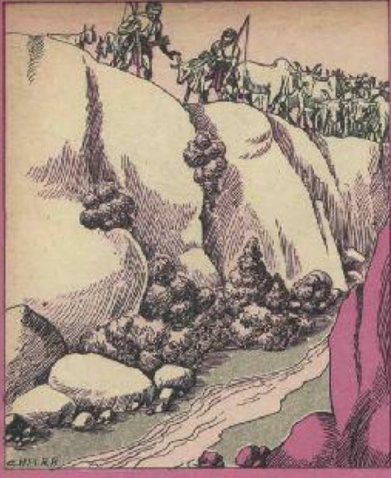
आफ्रिकेच्या डोंगराळ प्रदेशांतील एका अरण्यभागांत दोघे भाऊ रहात असत. दोघे शिकार करीत आणि कुटुंबाच्या उपजीविकेला आवश्यक सर्व वस्तू रानांतून आणीत. एके दिवशीं दोघे भाऊ एकेक चामड्याची पिशवी व धनुष्यबाण घेऊन शिकार करण्यास निघाले. जंगलांत वाटेनें कांहीं वेळ चालल्यानंतर पुढें एक दाट अरण्य लागलें. पुढें वाटदेखील नव्हती. तरी ते त्या दाट झाडींत शिरले.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर एका जागीं त्यांना मडकीं उपडीं ठेवलेलीं दिसलीं.

"काय बुवा म्हणायचें तरी, या निर्जन-स्थानीं हीं कोणी बरें ठेवलीं असावीत!" धाकट्या भावानें चकित होऊन विचारलें.

"आपल्याला काय त्याच्याशीं करायचें आहे! त्यांत काय ठेवलें आहे कोण जाणे!" मोठा भाऊ म्हणाला. तसा थोडा भित्राच होता तो. पण धाकटा भाऊ धीट होता. म्हणाला—"त्यांच्या खालीं काय आहे, हें पाहिलेंच पाहिजे." तो एकेक मडकें उचलून सरळ उताणें करून ठेवूं लागला, तेव्हां मोठा भाऊ दूर उभा राहून तें पाहूं लागला.

धाकट्या भावानें एका मागून एक मडकें उताणें केलें. कांहीं सांपडलें किंवा दिसलें नाहीं. पण त्यानें शेवटचें मडकें उचलतांच खालून एक खुजी म्हातारी उडी मारून बाहेर आली. तिनें तिला सोडवणाऱ्या धाकट्या भावाला पाहिलें नाहीं. दूर उभा असलेल्या मोठ्या भावाला पाहिलें व म्हणाली—"भित्र्या! असा शुंभासारखा

काय दूर उभा आहेस? माझ्याबरोबर आलास तर गमतीदार चित्रें मी तुला दाखवीन."

पण मोठा भाऊ जागचा हालला नाहीं.

"मूर्ख, भितरा!" या शब्दांनीं त्याला नांवें ठेवीत धाकट्या मुलाकडे वळून तिनें त्याला बरोबर यायला सांगितलें. सर्वांला तयार असलेला धाकटा भाऊ तिच्याबरोबर निघाला. दोघे कांहीं अंतर चालून गेल्यावर म्हातारी थांबली व त्याच्या हातांत एक कुऱ्हाड देऊन म्हणाली—"हें झाड तोड!"

त्यानें त्या झाडाच्या बुंधावर कुऱ्हाडीचा एक घाव केल्याबरोबर त्या झाडांतून एक गाय प्रकट झाली. अशा तऱ्हेनें त्यानें केलेल्या प्रत्येक घावाबरोबर एक गाय, बकरी, मेंढी किंवा बैल झाडांतून प्रकट झाला. थोड्या वेळांत त्याच्या भोंवती गुरांचा एक कळपच जमा झाला.

"हीं सर्व गुरें तुझींच. तूं हीं सर्व घेऊन जा." ती म्हातारी म्हणाली.

त्यानें तिचा निरोप घेतला व त्याचा मोठा भाऊ त्याची वाट पहात बसला होता तेथें सर्व गुरें घेऊन येऊन म्हणाला—"त्या म्हातारीनें पहा मला काय दिलें आहे तें. तिनें बोलाविलें आणि तूं गेला नाहींस." धाकट्या भावाला त्या गुरांचा लाभ कसा झाला हें सर्व मोठ्या भावानें शांतपणें ऐकून घेतलें. कांहीं बोलला नाही. दोघे गुरांना घेऊन आपल्या गांवच्या वाटेनें चालूं लागले.

ऐन दुपारची वेळ होती. कडक ऊन पडलें होतें. दोघांना खूप तहान लागली. गुरें देखील पाण्यासाठीं ओरडत होतीं.

कांहीं अंतर चालून गेल्यावर धाकटा ओरडला—"तें पहा पाणी!" त्यांच्या वाटेवरच एका खोल दरींत लहानसा ओढा होता. परंतु तेथवर जायचें कसें. डोंगराचा उभा कडा होता तेथें.

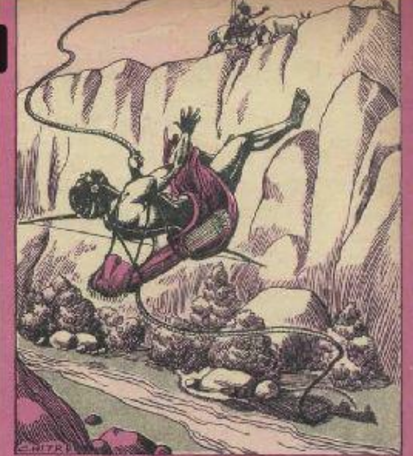
"माझ्या कमरेला दोरी बांधून खालीं सोडतोस का? मी आपली तहान भागवून वर येतों." मोठा भाऊ धाकट्याला म्हणाला. धाकट्या भावानें त्याप्रमाणें त्याला खालीं सोडलें. पोटभर पाणी पिऊन तो वर आला आणि त्यानें धाकट्या भावाच्या कमरेला तशीच दोरी बांधून खालीं सोडलें. गुरांकडे पाहून त्याच्या मनांत दुष्टबुद्धि उत्पन्न झाली. त्यानें आपल्या हातांतली दोरी पण खालीं दरींत फेंकून दिली. आपला भाऊ कसा वर परत येईल याची त्याला फिकीर नव्हती. गुरें घेऊन तो एकटा घरीं परत आला.

त्यानें घरीं येऊन आपल्या वडिलांना त्याला एका म्हातारीनें तीं गुरें दिलीं आहेत असें खोटें सांगितलें.

"असें होय? पण तुझा धाकटा भाऊ कोठें आहे?" बापानें विचारलें.

"म्हणजे तो अजून घरीं परत आला नाहीं तर? दुपारींच तो माझ्या आधीं परतला." मोठा भाऊ म्हणाला.

त्या दिवशीं धाकटा भाऊ घरीं परत आला नाहीं. घरच्या मंडळींना वाटलें तो शिकार करीत कोठें तरी दूर रानांत गेला

असेल. येईल उद्यां परवां परत. त्यांना तेवढी जास्त काळजी वाटली नाहीं.

दुसऱ्या दिवशीं पहाटे गांवांतल्या बायका पाणी भरून आणायला गेल्या तेव्हां त्यांना मध खाणाऱ्या एका विशिष्ट जातीच्या पक्ष्याचा किलाबिलाट ऐकूं आला. त्या पक्ष्यांचा आवाज ऐकूं आला म्हणजे जवळ-पासच्या पंचक्रोशींत कोठें तरी मधाचें पोळें आहे असें समजावें. पक्ष्यांच्या आवाजाच्या रोखानें गांवकरी मधमाश्यांच्या पोळ्याचा शोध काढीत व पोळें मिळाल्यावर मध काढून आणीत. म्हणून आवाज ऐकूं आल्या बरोबर

बायका घरीं धांवल्या व घरच्या पुरुष मंडळींना म्हणाल्या मधुपक्ष्यांचा आवाज ऐकूं येत आहे.

दोघां भावांचे आईवडील गांवकऱ्यां-बरोबर त्या आवाजाच्या अनुरोधानें मधमाशांचें पोळें शोधायला निघाले. परंतु पक्षी उडत पुष्कळ दूर गेले व त्यांच्या पाठोपाठ गांवकरी दोनतीन कोस गेले. म्हणून निराश होऊन बरेचसे गांवकरी परतले. परंतु कांहीं हिंमतवान गांवकरी व दोघां भावांचें वडील मागें परतले नाहींत.

मधु पक्षी एका दरींत उतरले. तेथें पोळें असून नसून सारखेंच. डोंगाराचा कडा भिंतीसारखा सरळ उभा होता तेथें. आंत कसें उतरायचें ? त्या दोघां भावांच्या बापानें आंत वांकून पाहिलें. त्याला मधु पक्षी दिसला नाही. परंतु मनुष्य दिसला. त्याचा आवाज देखील खोल व हळू ऐकूं येत होता.

"अरे! तो तर माझा धाकटू! आंत दरींत आहे." बाप मोठ्यानें ओरडला.

चार पांच जणांनीं त्याला काढण्यासाठीं दोरी आंत सोडली. धाकटा वर आला.

धाकट्या मुलाकडून थोरल्या मुलाच्या दुष्टपणाचें वर्णन ऐकून बापाला त्याचा फार राग आला. म्हणाला–"इतका दुष्टपणा केला त्यानें. मधुपक्षाचें ओरडणें ऐकूं आलें नसतें तर आम्ही इकडे आलोंच नसतों व तुझी जी गत झाली असती ती देवच जाणें!"

"त्या थोरल्याला जिवंत चिरून आगींत भाजून काढला पाहिजे!" सर्व म्हणाले.

थोरल्या भावाला शंका होतीच. तो पहिल्यानेंच बाप व गांवकरी घरीं परत येण्यापूर्वी घर सोडून पळून गेला. त्यानंतर त्याला कोणी भेटला नाहीं.

गुणशर्माची कथा

उज्जैन नगरीं आदित्यशर्मा नांवाचा एक तरुण ब्राह्मण रहात असे. एक संन्यासी भिक्षूबरोबर त्याचा स्नेह जडला. त्या भिक्षूजवळ एक यक्षिणी रहात असे. तिच्याकडून त्याला कळलें कीं यक्षिणींत सुलोचना नांवाची यक्षिणी सर्वांत सुंदर आहे. नंतर तो दक्षिणेकडे गेला. विष्णुगुप्त नांवाच्या एका संन्यासी भिक्षूकडून सुलोचना भिक्षुणीचा अनुग्रह प्राप्त करण्यासाठीं त्यानें यज्ञादि विधी शिकून घेतला. त्या प्रमाणें होम केल्यावर त्याला सुलोचनेचा लाभ झाला. सुलोचनेनें आदित्यशर्माकडून सहा महिने पूर्ण ब्रह्मचर्याचें पालन करण्याचें वचन घेतलें व नंतर एक मुलगा होईपर्यंत त्याच्या बरोबर राहण्यास ती कबूल झाली. त्यानंतर ती त्याला अलकापुरीला घेऊन गेली. वचन दिल्याप्रमाणें त्यानें सहा महिने ब्रह्मचर्य पाळलें. तें पाहून कुबेर प्रसन्न झाला व त्यानें आदित्यशर्माचा सुलोचनेशीं देव विवाह करून दिला. त्यानंतर त्यांना यथावेळीं गुणशर्मा नांवाचा मुलगा झाला.

कांहीं काळ लोटल्यावर कुबेराकडे इंद्र आला. इंद्र आला त्यावेळीं तेथें हजर असलेले सर्व देव त्याचा सत्कार करण्यासाठीं उभे राहाले. पण आदित्यशर्मा अन्यमनस्क असल्या कारणानें उभा राहाला नाहीं. इंद्राला राग आला. त्यानें त्याला शाप दिला कीं "तो मर्त्यलोकांत परत जाईल." परंतु सुलोचनेनें आपल्या पतीच्या वतीनें इंद्राची माफी मागितली. तेव्हां इंद्र म्हणाला–"माझा शाप मला परत घेतां येणार नाहीं. त्याच्या ऐवजीं त्याचा मुलगा मर्त्यलोकांत

जाऊं शकेल, एवढाच बदल मी करूं शकेन."

त्याप्रमाणें आदित्यशर्मा आपला मुलगा गुणशर्मा याला मर्त्यलोकांत आपल्या मामाकडे पोंचता करून अलकापुरीस परत आला.

उज्जैन येथें गुणशर्मा व उज्जैनचा राजा महासेन दोघांची मैत्री जमली. गुणशर्माला कांहीं दिव्य मंत्रविद्या अवगत होत्या. तो एक तर फार सुंदर होता त्यांत सर्व विद्या व शास्त्र यांतहि तो पंडित होता. म्हणून राजाची त्याच्यावर खास मर्जी होती. राजा व राणी अशोकवती दोघांना प्रसन्न करण्यासाठीं गुणशर्मा नृत्य गान व वीणावादन करी.

हळूहळू अशोकवती गुणशर्माच्या गुणांवर इतकी भाळली कीं राजाच्या परवानगीनें गुणशर्मा जवळ वीणावादन शिकण्याचें मिश करून तिनें त्याला आपल्या प्रेमबंधनांत बांधण्याचा यत्न सुरू केला. शेवटीं तिनें त्याचा वध करण्याची व आत्महत्या करून घेण्याची धमकी देऊन देखील पाहिलें. म्हणून गुणशर्मानें चातुर्यानें घाईंत तसें कांहीं करूं नये असें तिला सांगून आपली कशी तरी सुटका करून घेण्याचें ठरविलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं उज्जैनचा राजा महासेन याला सोमक नांवाच्या त्याच्या एका शत्रूशीं युद्ध करावें लागलें. ती संधी साधून विक्रमशक्ति नांवाच्या एका गौड राजानें उज्जैनच्या राज्यावर स्वारी केली. दोन शत्रूंच्या मध्यें सांपडलेल्या महासेन राजाला गुणशर्मानें आपल्या अंतर्धान विद्येचा प्रयोग करून सहाय्य केलें. तो रात्रीं विक्रमशक्तीच्या शिबिरांत शिरला आणि त्याला म्हणाला—"राजा! मी विष्णूचा दूत आहें. तूं वैष्णव भक्त आहेस म्हणून स्वतः विष्णूनें मला तुझ्याकडे पाठवून तुला या युद्धांतून आपलें अंग काढून घेण्यास त्याचा सल्ला कळविण्यास सांगितलें आहे. तूं महासेनाशीं संधी करून परत निघून गेला नाहींस तर तुझ्यावर व तुझ्या राज्यावर ईश्वरी कोप होईल."

विक्रमशक्ती तो विष्णूचाच निरोप आहे असें समजून उज्जैनहून स्वदेशीं निघून गेला. महासेननें सोमकचा पराभव केला. त्यानंतर पुढें कांहीं दिवसांनीं विक्रमशक्तीला आपली फसवणूक झाल्याचें कळल्यावर त्यानें महासेनशीं द्वन्द्वयुद्ध केलें. दोघांचें द्वन्द्वयुद्ध चालू असतां महासेनचा पाय घसरला व तो खालीं पडला. विक्रमशक्तीनें त्याला ठार करण्यासाठीं आपली तलवार वर केल्याबरोबर गुणशर्मानें चक्र फेंकून त्याचा हात वरच्यावर कापून टाकला व त्याला ठार केलें. अशातऱ्हेनें महासेन वांचला व त्याच्या हातीं विक्रमशक्तीनें राज्यदेखील आलें.

महासेनबरोबर गुणशर्मा पुन्हां उज्जैन नगरीं परत आला. अशोकवतीनें पुन्हां त्याचें मन आपल्याकडे वळविण्याची खटपट सुरू केली. तरंतु गुणशर्माचें मन अढळ राहालेलें पाहून तिनें त्याच्यावर खोटा आरोप लावला कीं दुष्ट हेतूनें अनेक वेळां त्यानें अधिक प्रसंग केला. राजानें मागचा

पुढचा कांहीं एक विचार न करतां त्याचा वध करण्याचें ठरविलें. परंतु उघडपणें तसें करणें शक्य नव्हतें. कारण त्यानें अनेक वेळां त्याचा जीव वांचविला होता. म्हणून अगदीं निराळ्या तऱ्हेनें त्याचा वध करण्याचें राजानें ठरविलें.

एक दिवशीं राजा भर दरबारांत म्हणाला—"मी आजपर्यंत या गुणशर्माला आपला एक स्नेही समजून वागवीत आलों. परंतु माझा शत्रू विक्रमशक्ति यानें एका हेराला एक सैंपाकी म्हणून माझ्याकडे पाठविलें. त्यानें माझ्या अन्नांत विष कालवलें होतें. त्या वेळीं गुणशर्मानें मला वेळींच सावध करून वांचविलें होतें. परंतु माझा पूर्ण विश्वास संपादन करण्यासाठीं तो त्याचा डाव होता. नंतर त्यानें आम्हां दोघांकडून पैसा उपटून आमचा समेट करून दिल्याचें दर्शविलें." असें सांगून राजानें अशा राजद्रोह्याला शिरच्छेदाशिवाय दुसरी शिक्षा नाहीं असेंदेखील सांगितलें.

राजाचे शिपाई गुणशर्माला कैद करण्यासाठीं पुढें होतांच अंतर्धान विद्येचा प्रयोग करून वाटेंत येणाऱ्या शिपायांना ठार करीत. तो पळून गेला आणि उज्जैनच्या दक्षिणेकडील एका राज्यांत जाऊन पोंचला. एका जागीं अग्निदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण वटवृक्षाखालीं आपल्या शिष्यवृंदास शिकवीत बसला होता. त्यानें त्याला नम्रपणें नमस्कार केला आणि आपलें पूर्ववृत्त निवेदन करून आपल्या आश्रमांत ठेवून घेण्यास विनंती केली. त्या ब्राह्मणानें आनंदानें तें कबूल केलें.

अग्निदत्ताचें घर मोठें होतें. त्याच्याकडे गाईगुरें पण पुष्कळ होतीं. जमीनजुमला पण बराच होता. त्याला सुंदरी नांवाची एकुलती एक सुंदर कन्या होती. गुणशर्मा तिच्याशीं लग्नाला तयार झाला तर त्याच्याशीं तिचें लग्न करून देऊन त्याला आपला घरजांवई करून घ्यावें असें त्यानें आपल्या मनाशीं योजलें होतें. गुणशर्माला ज्योतिषहस्तमुद्रादिकाची चांगली माहिती आहे हें कळल्यावर त्यानें त्याला मुलीचा हात पाहून तिचें भविष्य सांगावें असें सांगितलें.

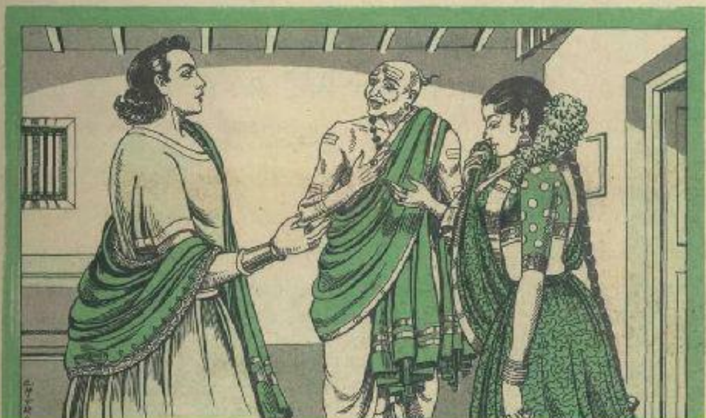
गुणशर्मानें तिच्या नाकावर व कंठाखालीं वक्षस्थलावरचा तिळ पाहून हिला सवतींचा योग आहे, असें भविष्य वर्तवलें.

"हें कांहीं अवलक्षण म्हणतां येणार नाहीं. कारण कोणा भाग्यवानालाच अनेक पत्नींचा योग असतो." अग्निदत्त म्हणाला.

कांहीं दिवसांनंतर यज्ञशर्मानें आपल्या मनांतला हेतू त्याला कळविला. म्हणाला—"मला हीच एक मुलगी. हिच्याशीं लग्न करून घे."

"मला याहून जास्त आनंदाची गोष्ट ती काय वाटणार? परंतु उज्जैनच्या राजानें माझ्याशीं जो दुर्व्यवहार करून माझा अपमान केला आहे त्याची त्याला अद्दल घडविल्याशिवाय मला चैन पडणार नाहीं."

"तूं एवढा विद्वान व पंडित व तूं हें सर्व काय खुळ्यासारखा बोलतो आहेस? त्या मूर्खानें तुझा अपमान केला म्हणून तुझा

मोठेपणा कमी होईल का? कीं अशोकवतीच्या वागण्यानें तुला स्त्री जातीचाच राग आला आहे?" अग्निदत्तानें विचारलें.

"तसें कांहीं नाहीं! उज्जैनचें राज्य येथून फार दूर नाहीं. तेथील राजा मला त्रास देण्यास सहजीं इकडे येऊं शकेल. एका जागीं राहण्यापेक्षां देशाटन करण्याचा विचार आहे." गुणशर्मा म्हणाला.

"शास्त्रांत सांगितलें आहे कीं अग्निकार्य किंवा पितृकार्य करण्याची शक्ति ज्यांना नाहीं त्यांनाच तीर्थयात्रेचा अधिकार असतो. तुझ्यासाठीं मी एक स्वतंत्र पाताळगृह बनवून तुझ्या रक्षणाची सर्व व्यवस्था करून देतों. तूं माझ्या मुलीशीं लग्न करून घेऊन येथेंच सुखानें रहा." अग्निदत्तानें आग्रह केला.

"सुंदरीसारख्या सुंदर मुलीशीं लग्नाला कोण तयार होणार नाहीं? पण ईश्वराराधना करून त्या कृतघ्न महासेनाला प्रायश्चित्त करायला भाग पाडीपर्यंत मी लग्नाला तयार नाहीं."

अग्निदत्त त्याला कबूल झाला. त्यानें गुणशर्मासाठीं एक सुंदर पाताळगृह बांधून त्याला कुमारमंत्र नांवाचा मंत्र शिकविला व त्याचा जप करायला सांगितलें. गुणशर्मानें अनन्यभावें कुमारमंत्राचा जप करून कुमारस्वामीला प्रसन्न करून घेतलें. कुमारस्वामीनें त्याला अक्षय धनराशी दिली. नंतर त्यानें सुंदरीशीं विवाह करून घेऊन एक मोठें सैन्य उभें केलें व उज्जैन नगरीवर स्वारी करून महासेन राजाचा पराभव केला आणि अशोकवतीला तिच्या दुष्ट आचरणाबद्दल शिक्षा केली. नंतर तो स्वतः उज्जैनच्या गादीवर बसला. अनेक राजकन्यांशीं त्याचें लग्न झालें व एक चक्रवर्ती म्हणून राज्य करूं लागला.

मेघबालक

त्रिगर्तदेश शेतकऱ्यांचाच एक देश होता. जमीन सुपीक व पाणी मुबलग म्हणून दोन दोन तीन तीन पिकें निघत. निसर्गाची एवढी कृपा असल्यावर आणखी काय पाहिजे? परंतु हें सर्व सुख वरुणदेवतेच्या कृपेनें आपल्याला लाभलें आहे ह्या गोष्टीची त्यांना फिकीर नव्हती. कारण इतर सर्वदेवी व देवतांची ते आराधना करीत.

म्हणून वरुणानें आपल्या सेवकांची, म्हणजे मेघांची एक सभा बोलवून त्यांना असें सांगितलें कीं त्रिगर्तदेशाकडे त्यांनीं जाऊं नये. म्हणून त्या वर्षी पावसाळ्यांत एक थेंब देखील पाऊस पडला नाहीं. लोक आकाशाकडे नजर लावून उभे होते. परंतु पाण्याचा एक थेंबदेखील पडेल तर शपथ! सर्वत्र हाहाकार उडून गेला. वरुणाला फार आनंद झाला.

परंतु त्याच्या या आनंदांत एका लहानग्या मेघबालकाच्या पोरकटपणामुळें थोडेंसें विरजण पडलें. त्यानें कोणाला विचारलें नाहीं कीं कोणाची पर्वा केली नाहीं आणि त्रिगर्त देशांत जाऊन थोडी वृष्टी करून आला.

त्रिगर्तच्या रहिवाशांना आनंद झाला. पाऊस आलेला पाहून त्यांनीं शेतें नांगरून बियाणें लावलें.

तिकडे मेघमंडळींत खळबळ उडून गेली त्यांनीं त्या मेघबालकाला बोलावून त्याची खूप हजेरी घेतली. म्हणाले—"आम्ही सर्वांनीं मिळून त्रिगर्तदेशाचा पूर्ण बहिष्कार करण्याचें ठरविलें व तुला काय हा मूर्खपणा सुचला?"

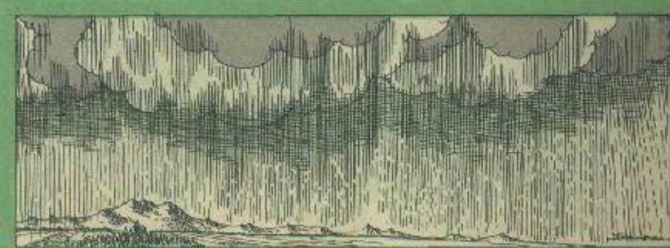

तो म्हणाला–"लहान तोंडीं मी मोठा घास घेऊं नये, तरी तुम्हांला माझा खरा हेतू कळूं नये याबद्दल आश्चर्यमात्र वाटतें. या निमित्तानें त्यांच्याजवळ बियाणासाठीं म्हणून ठेवलेलें धान्य होतें तें देखील त्यांच्याकडून मी खर्च करविलें. आतां त्यांना त्याचा कांहीं उपयोग होणार नाहीं."

मोठे मेघ त्रिगर्त देशाची उडालेली गंमत पाहाण्यासाठीं त्या देशाच्या आकाशांत घिरट्या घालूं लागलें. मेघबालकानें सांगितल्याप्रमाणें त्रिगर्त देशांत हाहाकार उडून गेला होता. पावसाळा सुरू झाला असा विचार करून त्यांनीं बियाणें लावलें. परंतु त्यानंतर पाऊस पडलाच नाहीं. अशा तऱ्हेनें त्यांची सर्व प्रकारें निराशा झाली. म्हणून ते आकाशाकडे टक लावून वरुणदेवाला प्रसन्न करण्यासाठीं त्याचें स्तवन करूं लागले.

त्यांची ती स्थिति पाहून वरुणदेवाच्या हृदयाला पाझर फुटला. मेघ त्या मेघबालकाला म्हणाले–"पाहिलेंस, तुझ्या त्या थट्टेचा कसा दुष्परिणाम झाला आहे तो?" असें त्याला दटावून त्यांनीं त्रिगर्तदेशावर पावसाची वृष्टी केली.

त्यांच्या प्रार्थनेला स्वीकारून वरुणदेवानें कृपा केली म्हणून त्रिगर्तदेशाचे रहिवासी त्याची पूजा करूं लागले. त्या देशावर पुन्हां कधीं अनावृष्टी झाली नाहीं. तो एक शस्यश्यामलदेश म्हणून जगांत प्रसिद्ध झाला.

मेघबालकानें बालिशपणानें जें कांहीं केलें त्याचा परिणाम शेवटीं चांगलाच निघाला. त्रिगर्तदेशाच्या रहिवाशांना वरुणदेवाची पूजा केल्यास अनावृष्टीचें संकट येणार नाहीं हें कळलें व रुष्ट झालेल्या वरुणदेवाच्या मनाचें देखील समाधान झालें.

परोपकारी गोपाळ

एकदां डोंगरावरची जत्रा होती व गोपाळ सकुटुंब जत्रा पाहायला गेला. तसें तें लहानसें निर्जनस्थानीचें एक खेडे गांव होतें. परंतु जत्रेच्या वेळीं तेथें लोकांची गर्दी होई. पताका व तोरणें बांधून आरास करून लोक आपलीं दुकानें लावींत. पाळणा, चकरी वगैरे वगैरे गमती पण पुष्कळ असत. गोपाळ एका धर्मशाळेंत उतरला होता. डोंगराखालच्या ओढ्यावर तो स्नानाला गेला होता. स्नान करून परत येत असतां एका म्हाताऱ्याच्या तोंडचें हे शब्द कानीं पडले–"आतां नाहीं चालवत बुवा!" असें म्हणत तो खालीं बसला. तो म्हातारा गोपाळच्या ओळखीचा होता. गोपाळला जवळ आलेला पाहून म्हातारा म्हणाला–"गोपाळ! तूं देवासारखा पावलास बघ! एक कृपा कर या म्हाताऱ्यावर. या डब्यांत एका गाठोड्यांत पैसे बांधून ठेवले आहेत. तेवढे देवाच्या हुंडींत टाक. कसाबसा येथवर आलों, पण आतां पुढें पाऊल नाहीं टाकवत. येतांना प्रसाद तेवढा आणून दे."

त्यानें दिलेला डबा घेऊन गोपाळ पायवाटेनें डोंगर चढूं लागला. एका जागीं त्याला एक लहान मुलगी हरवून गेल्यामुळें "आई, आई!" म्हणून रडत असलेली दिसली. ती जत्रेच्या गर्दीकडे चालली होती.

गोपाळनें तिला उचलून घेतलें व तिच्या पाठीवर हात फिरवून व प्रेमानें गोंजारून विचारलें–"काय नांव तुझें बाळ? कोठें गेली तुझी आई?" त्यानें आजूबाजूला पाहिलें. पण कोणी दिसलें नाहीं. बोबड्या आवाजांत मुलीनें आपलें नांव मालती असल्याचें व

त्यांचें सामान कोणी चोरानें उचलून नेल्याचें सांगून रडूं लागली. 'आई आई!' म्हणून तिचा तोंडानें सारखा जप चालू होता.

गोपाळ जत्रेच्या गर्दीत मुलीची आई भेटेल म्हणून बराच वेळ फिरला. त्यानें एक केळें मुलीला खायला दिलें. तिनें पाळण्यांत बसतें म्हटल्याबरोबर गोपाळनें डबा खालीं ठेवून तिला पाळण्यांत बसविलें. नंतर मुलीला उचलून घेऊन पुन्हां डबा उचलायला म्हणून खालीं वांकला तर डबा नाहींसा झालेला.

त्यानें जवळ उभे असलेल्या दोघां तिघांना त्यांनीं डबा पाहिला का विचारलें. तेव्हां एक जण म्हणाला—"तुम्ही मुलीला पाळण्यांत बसवायला गेलांत तेव्हांच एक जण पाळण्यांतून उतरला व डबा उचलून घेऊन निघून गेला, आम्हांला वाटलें तो डबा त्याचाच असावा." त्यांनीं त्या माणसाचें थोडक्यांत वर्णन पण केलें. म्हणाले—"त्याच्या डोक्याला पागोटें होतें. हिरव्या रंगाचा सदरा घातला होता. लांब मिशा व दाढीपण होती त्याला.

गोपाळ त्या मुलीच्या आईला हुडकत होता. त्याच बरोबर त्याला पागोटें व हिरवा सदरा घातलेल्या दाढी मिशावाल्या माणसाचा पण त्या डब्यासाठीं शोध करावा लागला.

इतक्यांत एक बाई "मालती!" म्हणून ओरडत जवळ आली व तिनें गोपाळच्या हातांतून मुलीला ओढून घेतलें.

"ही मुलगी तुमचीच का? किती वेळ झाला, मुलगी रडत आहे!" गोपाळ म्हणाला.

त्या बाईनें मुलीला पोटाशीं धरून व तिच्या पाठीवर प्रेमानें हात फिरवीत गोपाळला दटावून विचारलें—"मुलीच्या अंगावरचे सर्व दागिने काढून घेऊन लबाडा! मुलीच्या आईला शोधत असल्याचें खोटें बोलतोस होय!"

मुलीला सुखरूप पोंचतें केल्याबद्दल आभार मानण्याचें सोडून त्याच्यावर चोरीचा आळ लावल्याचें ऐकून गोपाळला आश्चर्याचा धकाच बसला व त्यानें त्याला ती मुलगी केव्हां व कशी मिळाली हें सांगितलें. मालतीनें पण तिला पाळण्यांत बसायला व केळें खायला मिळाल्याचें सांगितल्यावर तिचा गोपाळच्या बोलण्यावर विश्वास बसला. नंतर ती दागिने गेले तर गेले, मुलगी सुखरूप मिळाली याबद्दल मनाचें समाधान करून घेऊन मुलीला घेऊन निघून गेली.

आतां गोपाळला म्हाताऱ्याच्या डब्याची काळजी वाटूं लागली. काय करावें, गोपाळला सुचेना. याच विचारांत तो धर्मशाळेंत गेला. पोंचतांच त्याच्या बायकोनें त्याला विचारलें—"आपला मुलगा दिसला का कोठें? तुम्हांला यायला बराच वेळ झाला व मुलगा पण दिसला नाहीं तेव्हां मला वाटलें कीं तुम्ही दोघे कोठें तरी फिरत असाल. पण बरोबर मुलाला न पाहून विचारतें आहें."

"असेल गर्दींत कोठें तरी गंमत पहात फिरत. येईल थोड्या वेळानें!" गोपाळनें अन्यमनस्क पणें उत्तर दिलें.

अहो, असें काय बोलतां? सकाळीं खाऊन निघाला तो अजून आला नाहीं! आतां जेवायची वेळ होऊन गेली तरी आला नाहीं म्हणून जास्त काळजी वाटते. जाऊन पाहून या जरा." बायको हृणाली.

"आतां पर्यंत मी या गर्दींत कोठें कोठें फिरलों, काय हरवलें व काय गावलें हें देखील मला माहीत नाहीं. एका चोरानें चोरी केली आणि सर्व जबाबदारी येऊन पडली आहे माझ्या डोक्यावर. आतां नाहीं मी जात कोठें भटकायला." गोपाळ म्हणाला.

सुदैवानें त्याच वेळीं दहा वर्षें वयाचा त्याचा मुलगा धांवत धापा टाकीत आला आणि म्हणाला—“ आहो बाबा ! ठाऊक आहे का काय झालें तें ? त्याच्या हातांत तेव्हां एक चाकू, एक दाढी व हा डबा होता.” तो डबा पाहतांच गोपाळच्या जिवांत जीव आल्यासारखें झालें.

घडलेलें सर्व वृत्त मुलगा सांगूं लागला. म्हणाला—“ सकाळीं मी धर्मशाळेंतून निघालों आणि माकडांची गंमत पहात हिंडत होतों. तेव्हां एक लाल लाल पागोटें वाला, हिरवा सदरा घातलेला एक मनुष्य येऊन मला विचारूं लागला—“खाणार का रे ?” आणि त्यानें फुटाणे दाखविले. मी जवळ जातांच त्यानें माझा हात धरला व दुसऱ्या हातानें चाकू दाखवून म्हणाला—‘ओरडलास तर खबरदार ! चल माझ्याबरोबर !’ असें सांगून तो मला एका खडकाळ जागेंत घेऊन गेला.

“ नंतर त्यानें आपल्या हातांतला चाकू दगडावर ठेवून दिला व माझ्या कानांतले डूल काढूं लागला. तेव्हां एक गोष्ट आली माझ्या लक्षांत. त्याची दाढी नकली होती. मी चटकन चाकू उचलून घेतला आणि त्याची दाढी ओढत ओरडलों “ चोर ! चोर !”

“ तिकडे लोक धांवले चोर पळूं लागला. मी त्याचा डबा उचलला व चोराच्या पाठी मागें धावूं लागलों. परंतु चोर ओढ्या पलीकडे पळत निघून गेला व मी त्याची नकली दाढी, चाकू व हा डबा घेऊन आलों आहें.”

आपल्या मुलाचें साहस व प्रसंगावधान पाहून गोपाळनें आपल्या मुलाची पाठ थोपटली. नंतर सर्वांनीं देवळांत जाऊन देवदर्शन केलें. गोपाळनें म्हाताऱ्याच्या डब्यांतले सर्व पैसे हुंडींत ओतले. गोपाळ म्हाताऱ्याकडे जायला निघाला तेव्हां त्याचा मुलगा पण त्याच्या बरोबर निघाला. ओढ्याच्या काठीं तो म्हातारा विश्रांती घेत पडला होता तेथें आणखी एक मनुष्य विश्रांती घेत पडून असलेला त्यांना दिसला.”

“ आजोबा ! कोण हो हा ?” गोपाळनें त्या म्हाताऱ्याला डबा देत त्या माणसाकडे बोट दाखवून विचारलें.

“ नाहीं माहीत बुवा ! पायांत कांटा मोडला कीं खिळा, नकळें, एक पाऊल देखील पुढें टाकणें अशक्य झालें म्हणून पडून आहे बिचारा !” म्हातारा म्हणाला.

तें ऐकून तो झोपलेला मनुष्य उठून उभा राहाला. गोपाळच्या मुलाला पाहून त्याची पांचावर धारण बसली. तो त्याला ओळखून म्हणाला—“ बाबा ! हाच तो चोर !”

चोराला पाय दुखत असल्यामुळें एक पाऊल देखील पुढें टाकवत नव्हतें. गोपाळनें त्याला धरलें. त्याच्या जवळ मुलाचा एक डूल सांपडला. गोपाळनें त्याला पोलीस ठाण्यावर पोंचतें केलें व म्हाताऱ्याला प्रसाद देऊन सकुटुंब घरीं परत आला.

न्यायपीठ

कुंदनपुराचा राजा चंदन याला वाटे कीं न्याय देण्याची उत्तम व्यवस्था त्याच्या राज्यांत असली पाहिजे. न्यायविचारांत चूक म्हणून होतां कामा नये. परंतु न्यायाधीश किती झाला तरी मनुष्यच ना आणि मनुष्याच्या हातून चूक नकळत होतेच.

परंतु ही चूक सद्धां घडतां कामा नये या विचारानें चंदन त्यासाठीं तपश्चर्या करूं लागला. धर्मदेव प्रसन्न होऊन समोर उभा राहाला आणि त्यानें त्याला विचारलें– "कोणत्या हेतूनें तूं ही तपश्चर्या करीत आहेस?" राजा म्हणाला–"देवा! मला एक न्यायपीठ द्यावें, कीं त्यावर बसून कोणी खोटें बोलला कीं त्याचें तोंडच वांकडें व्हावें."

धर्मदेवानें त्याच्या इच्छेप्रमाणें त्याला न्यायपीठ दिलें आणि अंतर्धान पावला. राजा तें न्यायपीठ वाजत गाजत राजधानींत घेऊन आला. आपल्या दरबारांत त्याची स्थापना केली व त्याचा महिमा वर्णन करून सर्वांना सांगितला. जो कोणी त्यावर उभा राहून किंवा बसून खोटें बोलला त्याचें तोंड वांकडें झालेलें पाहून सर्वांना त्या गोष्टीचा प्रत्यय पण आला. तेव्हां पासून राजाची कीर्ती राज्यभर पसरली कीं त्याचा दरबारीं कधीं चुकीचा न्याय मिळणें शक्यच नाहीं. राजाच्या मनाचें अशाप्रकारें समाधान झालें.

"आतां जोंपर्यंत माझ्याकडे हें न्यायपीठ आहे तोंपर्यंत माझ्या राज्यांत अन्याय होणें शक्य नाहीं." असें घमेंडींत राजा म्हणाला.

तें ऐकून मंत्री स्मित करून म्हणाला– "महाराज! न्यायपीठाविषयीं इतका अंध-विश्वास मनांत बाळगणें बरोबर होणार नाहीं. याला फसवूनदेखील अन्याय करणं कोणाकोणाला शक्य होईल."

श्री. का. म. खासनीस

राजाला राग आला–"न्यायपीठाचा असा अपमान! याहून जास्त उर्मटपणा काय असूं शकेल! तूं तीन दिवसांच्या आंत या न्यायपीठाला पण फसविणें शक्य आहे हें साबीत करून दाखविलें नाहींस तर तुझा शिरःच्छेद करण्यांत येईल." राजानें बजावून मंत्र्याला पाठवून दिलें.

कुंदनपुरांत हेमकुरंगी नांवाची एक वेश्या रहात असे. तिला आपल्या सौंदर्याचा अपार गर्व होता. म्हणून ती सर्वांचा पदोपदीं अपमान करी. मंत्र्यानें तिचें व राजाचे डोळे एकदम उघडावे यासाठीं बेत केला.

त्यानें एका योग्याचें सोंग केलें व हेमकुरंगीच्या दारासमोर जाऊन बसला. येणारा जाणारा त्याला पैसे, सोनें देई व तो त्याचें दुप्पट त्यांना देऊन त्यांना निरोप देई.

तें पाहून हेमकुरंगीच्या तोंडाला पाणी सुटलें. रात्रीं जवळपास कोणी नाहीं हें पाहून ती योगिराजाकडे आली व तिनें आपलें सर्व सोनें व रत्नें योगिराजासमोर ठेवलीं. "दुसऱ्यादिवशीं येऊन घेऊन जा. दुप्पट करून देतों" असें सांगून योग्यानें तिला निरोप दिला आणि सर्व सोनें व रत्नें आपल्या झोळींत ठेवून दिलीं.

हेमकुरंगीनें आपले नोकर योगिराजावर नजर ठेवण्यासाठीं नेमले होते. सकाळी येतांच तिनें योगिराजाला विचारलें– "योगिराज! मी दिलेलीं रत्नें व सोनें दुप्पट झालें आहे ना तें द्यावें."

"तुझी एकहि वस्तु माझ्याकडे नाहीं." योगिराज म्हणाले.

हेमकुरंगीला भयंकर राग आला. योगी आहे असा विचार करून मी आपलें सर्वस्व

याला दिलें आणि हा मला फंसवतो आहे. तिनें योग्याविरुद्ध राजाकडे आपलें गाऱ्हाणें सांगितलें. योगी त्या सर्वाला कबूल झाला व हेमकुरंगीबरोबर निमूटपणें राजदरबारीं गेला.

हेमकुरंगीचें गाऱ्हाणें ऐकून राजानें योग्याला न्यायपीठावर उभा राहून उत्तर द्यायला सांगितलें. हेमकुरंगीकडे कुबडी टाकून योगी म्हणाला—"या हेमकुरंगीची एक फुटकी कवडीदेखील माझ्याकडे नाहीं. असें सांगून तो खालीं उतरला." त्याच्या तोंडांत कांहीं बिघाड झाला नाहीं.

इतकें सपशेल खोटें बोललेलें ऐकून हेमकुरंगी स्वतःला आवरूं शकली नाहीं. योग्याची कुबडी हातांत घेऊन योग्याकडे ती दाखवून व न्यायपीठावर उभी राहून ती ओरडून म्हणाली—"या जोगड्याला मी आपलें सर्व सोनें व रत्नें दिलीं आहेत. पण यानें मला त्यांतली एक देखील वस्तु परत दिली नाहीं." तिच्या तोंडांतलें वाक्य पुरें होण्यापूर्वीच तिचें तोंड वांकडें झालें व सर्व लोक हंसू लागले.

मंत्र्यानें योग्याचा वेष काढून फेंकून दिला व घडलेलें सर्व वृत्त निवेदन करून म्हणाला—"पाहिलेंत तुमच्या या न्यायपीठानें हेमकुरंगी विरुद्ध साक्ष देऊन किती अन्याय केला!"

हेमकुरंगी जाणून बुजून खोटें बोलली नव्हती. तिच्या हातांत योग्याचें जें दाणकें होतें त्यांतच सर्व सोनें व दागिने ठेवले होते. म्हणून तिच्या रूपांत बदल झाला.

तेव्हां कोठें राजाला आपल्या त्या न्यायपीठाबद्दल जो गर्व वाटत होता तो कमी झाला.

उत्तरकांड

अगस्त्य ऋषीनें रामाला वाली व सुग्रीव या दोघां बंधूंची कथा सांगितली ती अशी.

मेरु पर्वताचें मधलें शिखर देवांना देखील पूज्य असें आहे. त्यावर चतुर्मुख ब्रह्मदेव याचें वास्तव्य आहे.

एकदां ब्रह्मदेव योगाभ्यास करीत असतां डोळ्याला आलेला पाण्याचा थेंब त्यानें पुसला तेव्हां त्यांतून एक वानर प्रगट झाला. ब्रह्मदेवानें त्याला कांहीं दिवस मेरुपर्वतावर कंदमुळें व फळें खावयास सांगितलें. त्यानंतर तो वानर दिवसभर झाडावर हिंडेफिरे व त्याला जीं फळें व कंदमुळें मिळत तीं खाऊन रात्रीं ब्रह्मदेवाकडे परत येई.

एकदां त्या वानराला तहान लागली तो मेरुपर्वताच्या उत्तरेकडील शिखरावर गेला. तेथें त्याला एक सरोवर दिसलें. त्यांत पुष्कळ पक्षी विहार करीत होते. वानर आपलें अंग झाडून सरोवराच्या कांठीं जाऊन बसला. तेव्हां त्याला पाण्यांत आपली पडछाया दिसली. त्याला वाटलें कीं तो कोणीतरी दुसरा वानर असावा व त्याला आपला शत्रु समजून त्याला मारण्यासाठीं त्यानें पाण्यांत उडी मारली. पण दुसरा वानर असेल तर ना मिळेल! म्हणून तो पुन्हां काठापर येऊन बसला. तेव्हा त्याला एका सुंदर स्त्रीचें रूप आलें होतें

त्याच वेळीं इंद्र व सूर्य ब्रह्मदेवाच्या दर्शनास जाऊन परत येत होते. त्यांनीं त्या सुंदर स्त्रीला पाहिलें. त्या रूपावर दोघे इतके भाळले कीं तिच्याबरोबर त्यांनी विहार केला. त्या दोघांपासून तिला दोन मुलें झालीं. तेच वाली व सुग्रीव. इंद्रानें आपला मुलगा वाली याला एक सुवर्ण-कमळांचा हार उपहार म्हणून दिला आणि सूर्यानें आपला मुलगा सुग्रीव याच्याशीं हनुमानाची मैत्री करून दिली.

त्यानंतर त्या वानराला स्वतःचें वानररूप मिळालें. त्यानेंच आपल्या दोघां मुलांना लहानाचें मोठें केलें. त्या वानराचें नांव ऋक्षरजस असें होतें. ब्रह्मदेवाच्या आज्ञे-प्रमाणें ऋक्षरजस आपल्या दोघां मुलांना बरोबर घेऊन किष्किंधेला आला. तेथें त्यानें वानरांचा राजा म्हणून स्वतःचा राज्याभिषेक करून घेतला आणि सप्तखंडाचा वानर चक्रवर्ति म्हणून उपाधि ग्रहण केली." असें सांगून अगस्त्य ऋषींनीं वालीसुग्रीवांची जन्मकथा पूर्ण केली.

रामराज्याभिषेक आटोपल्यावर आलेले अतिथि रामाचा निरोप घेऊन आपापल्या राज्यांत निघून गेले. भरताला बरोबर पाठवून जनक महाराजांना, लक्ष्मणाबरोबर कैकेय देशाच्या राजाला निरोप दिला. भरताच्या खास निमंत्रणावरून आलेला काशीचा राजा प्रतर्धन व इतर राजे व महाराजे स्वदेशीं परतले.

रामानें सर्व वानर वीर सुग्रीव, अंगद, हनुमान आदिकांचा सत्कार करण्यांत कोणतीहि उणीव राहूं दिली नाहीं. त्याच-प्रमाणें विभीषण आदिक राक्षसांचा त्यानें सत्कार केला. सर्व रामाची स्तुति करीत आपापल्या राज्यांत परत गेले.

नंतर राजा रामचंद्र सीतेबरोबर नित्य नियमितपणें वन विहार करूं लागले. सीता

गरोदर असल्याचें कळल्यावर राम तिला म्हणाला—"सीते! तुला काम हवें असेल तें निःसंकोचपणें सांगत जा! गरोदर स्त्रीची प्रत्येक इच्छा पुरविणें पतीचें कर्तव्य आहे."

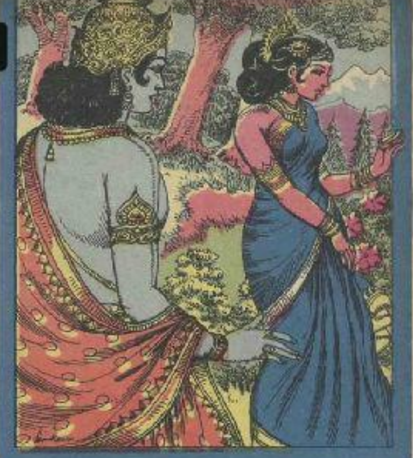
सीता स्मित करून म्हणाली—"मला वाटतें कीं गंगेच्या काठीं ऋषीमुनींच्या आश्रमांत राहून कंदमुळें खाऊन रहावें. वनश्री पाहिली कीं माझ्या मनाला कोण-त्याहि गोष्टीची उणीव म्हणून भासणार नाहीं.

राम म्हणाला—"ठीक! मी उद्यांच तुला वनश्री पाहण्याची व ऋषी मुनींच्या आश्रमांत राहण्याची व्यवस्था करून देतों."

सीतेला असें वचन देऊन राम आपल्या मित्रमंडळींत येऊन बसला. इतक्यांत भद्र नांवाचा दूत आलेला पाहून रामानें त्याला विचारलें—"भद्र! माझ्या विषयीं, सीते विषयीं, माझ्या भावंडांविषयीं व मातांविषयीं माझी प्रजा काय म्हणते हें सांग!"

भद्र म्हणाला—"महाराज! जितके लोक तितक्या गप्पा! रावणाचा आपण जो संहार केलात त्याच विषयीं लोक आपली जास्त प्रशंसा करीत आहेत."

रामाला संशय आला कीं 'जास्त प्रशंसा' या शब्दामागें कांहीं तरी दडलेले व्यंग्य

आहे. म्हणून राम म्हणाला—"भद्र! लोक फक्त प्रशंसाच करीत आहेत? निंदास्तुति दोन्ही निःसंकोचपणें सांग."

"महाराज! आपण समुद्रावर पुल बांधला. रावणाचा वध करून पृथ्वीचा भार हलका केला. आतां रावण सीतेला पळवून घेऊन गेला व आणि त्यानें तिला आपल्या अंतःपुरांत इतके दिवस ठेवून घेतलें. त्यांत आतां सीतेचा काय दोष? व आपण तिची अग्नि परीक्षा करवून घेऊन स्वीकारल्यावर आपला तरी काय दोष! पण या लोकांचें तोंड कोण बंद करणार? ते

म्हणत आहेत कीं तें सर्व ठीक तरी राजानें सारासार गोष्टीचा विचार करायला हवा कीं नाहीं. यथा राजा तथा प्रजा!"

तें ऐकून रामाच्या हृदयाला धक्काच बसला त्यानें तेथें बसलेल्या मित्रांना विचारलें "असेंच तुम्ही देखील कोणाच्या तोंडून ऐकलेंच असेल?"

उत्तर कोणीच दिलें नाहीं. त्यांचे तें मौनच नगारे वाजवून जणूं कांहीं सांगत होतें, "प्रजा तुझी निंदा करीत आहे!"

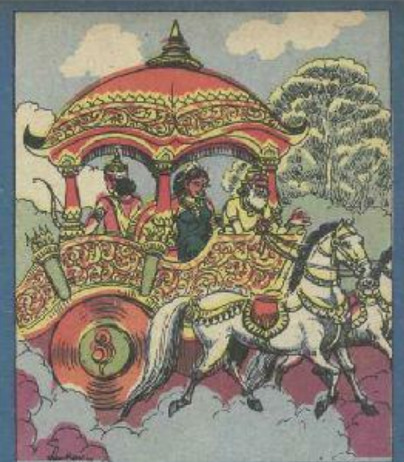
रामानें एका द्वार पालकाच्या हातीं निरोप पाठवून लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न या तिघांना बोलवून आणायला सांगितलें. रामानें तिघांना प्रेमालिंगन करून बसायला सांगितलें. रामाच्या डोळ्यांत त्यावेळीं टिपें आलेलीं पाहून व त्याचा कंठावरोध झालेला ओळखून तिघे चकित झाले. रामानें त्यांना सीतेविषयीं प्रजा काय बोलत आहे हें सांगितलें.

श्रीराम पुढें म्हणाला—"मला माहीत आहे कीं सीता निर्दोष व निष्कलंक साध्वी आहे. प्रत्यक्ष अग्निनारायणानें साक्ष दिल्यावर हा संशय कोणाच्या मनांत कसा काय उद्‌भवतो, हेंच कळत नाहीं. लक्ष्मणा! तूं पण यावेळीं हजर होतास. ही निंदा असह्य आहे. मी प्राणत्याग करावयास तयार आहें पण सीतेचा परि त्याग करणें मला अशक्य आहे. ही अपकीर्तिपण कशी सहन होणार? प्रजारंजन हें राजाचें प्रथम व आद्य कर्तव्य आहे. राजाला स्वतःचें असें कांहीं नाहीं. पत्नी, पुत्र, बंधु, भ्राता त्याचा कोणी नाहीं. प्रजा हेंच त्याचें अधिदैवत. तिच्या इच्छे-विरुद्ध एक क्षणभरदेखील राजा म्हणविण्याचा अधिकार नाहीं. म्हणून या आद्य कर्तव्याचें पालन करण्यासाठीं जिवापेक्षां जास्त प्रिय अशा सीतेचा परित्याग करणें माझ्या नशिबीं

आलें आहे. लक्ष्मणा, तूं उद्यां सकाळीं सीतेला वाल्मीकि ऋषींच्या आश्रमाशेजारीं वनांत पोंचती कर. हें तुझ्या मनाविरुद्ध कार्य आहे. परंतु तूं नकार देऊं नकोस. सीतेला पण हें सर्व कांहीं सांगूं नकोस. सीतेनें ऋषी आश्रम पाहाण्याची इच्छा व्यक्त केली होती व ती इच्छा पुरी करण्याचें वचन मी तिला दिलें होतें." रामानें एवढें सांगितलें खरें, पण लगेच तोंड फिर-वून घेतलें व हुंदका आवरेनासा झाल्यावर उठून निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशीं लक्ष्मण सकाळीं सुमंत्रा-कडे गेला. त्यावेळीं त्याचें तोंड उतरलेलें होतें. तो सुमंत्राला म्हणाला—"रामाची आज्ञा आहे कीं सीतेला वनांत ऋषींच्या आश्रमांत पोंचतें करून यावें. रथ तयार करून दे."

सुमंत्रानें त्याप्रमाणें रथ तयार करून आणून उभा केला. लक्ष्मण सीतेला जाऊन म्हणाला—"महाराज सांगत होते कीं आपण ऋषीमुनींचा आश्रम पाहण्याची इच्छा दर्शविली आहे. महाराजांचीं तशी आज्ञा झाली आहे. चलावें. भ्रातृ आज्ञेप्रमाणें पोंचवायला मी बरोबर येत आहें."

तें ऐकून सीतेला आनंद झाला. मुनीपत्नींस वस्त्रालकार भेट करण्यासाठीं तिला जें कांहीं बरोबर घ्यावेंसें वाटलें तें घेऊन ती आनंदानें निघाली. रथ मंदगतीनें चालला होता. वाटेंत अपशकुन होऊं लागलेले पाहून तिला आश्चर्य वाटलें. तिनें लक्ष्मणाला तसें विचारलें पण. म्हणाली—"भाऊजी! सर्वांच्या तब्येती बऱ्या आहेत ना?" लक्ष्मण दुश्चित्तपणें म्हणाला—"होय! सर्वांच्या तब्येती ठीक आहेत!"

रात्र पडेपर्यंत रथ गोमतीच्या काठीं पोंचला. ती रात्र तेथेंच काढून उजाडतांच

दोघे पुढें निघाले व दुपारच्या सुमारास गंगाकाठीं येऊन पोंचले. गंगेचें दर्शन होतांच लक्ष्मणाचें हृदय उचंबळून आलें व तो स्वतःला आवरूं शकला नाहीं. ते पाहून सीतेनें चकित होऊन विचारलें–" भाऊजी ! असे रडायला काय झालें एकाएकीं तुम्हांला ? कित्येक दिवसांनंतर आज माझी ही इच्छा पुरी होत आहे. लवकर गंगे पलीकडे पोंचती करून ऋषींचा आश्रम दाखवा. मुनिपत्नींना हीं वस्त्राभूषणें देऊन त्यांचा आशीर्वाद मिळाला कीं माझ्या मनाला बरें वाटेल. तेथें रात्र काढूं व जाऊं परत अयोध्येला. रामदर्शनासाठीं हें मन अधीर होऊं लागलें आहे."

लक्ष्मणानें डोळे पुसले. जवळ उभा असलेल्या नाविकाला बोलावून नाव आणायला सांगितलें. गंगेपार पोंचल्यावर लक्ष्मणानें हात जोडून विनंती केली– "दादानें माझ्या हृदयांत जणुं कांहीं एक भालाच खुपसला आहे. हें दुष्ट काम करण्याची पाळी माझ्यावर यावी यापेक्षां माझें प्राणहरण झालें असतें तर मला बरें वाटलें असतें." कंठावरोध झाल्यामुळें त्याला बोलतांच येईना.

सीता त्याच्याकडे पाहून घाबरून गेली. म्हणाली–" तुम्ही काय बोलता आहां मला मुळींच कळलें नाहीं. साफ स्पष्ट काय तें बोलाल कीं नाहीं ?"

लक्ष्मण स्वतःला सावरून म्हणाला– " मित्रा समवेत बोलत असतां दादानें तुमची निंदा ऐकली व त्यांनीं तुमचा परित्याग केला आहे. दादाला तुम्ही निर्दोष आहां हें माहीत आहे. परंतु लोकनिंदेस्तव त्याला असें करावें लागलें. तुम्हांला येथें सोडून परत अयोध्येला यायची राजाज्ञा आहे. वाल्मीकि ऋषींचा

आश्रम जवळच आहे. कोणताहि त्रास होणार नाहीं."

तें ऐकून सीता निराश व हताश होऊन मटकन खालीं बसली. थोडा धीर करून म्हणाली–"भाऊजी! कष्ट सहन करण्या-साठींच मला जन्म मिळाला आहे. मागच्या जन्मीं मी काय पाप केलें होतें, देवच जाणें. वनवासांत रघुनाथांबरोबर असल्यामुळें मला राजवाड्याचें सुख मिळालें होतें. पण आतांचा हा वनवास पतिविना किती कष्टाचा होईल हें तरी मी कोणाजवळ सांगूं! वाल्मीकि मुनींनीं रामानें तुझा कां परित्याग केला असें विचारलें तर मी काय उत्तर देऊं! या गंगेंत मी बुडून मेलें तर सुटेन. पण तुमच्या वंशवृक्षाची वृद्धि खुंटेल. हा पतिद्रोह तरी मी कसा करणार! तुम्ही आपल्या दादाच्या, महाराजांच्या आज्ञेचें पालन केलेंत. आतां तुम्ही जा. माझ्या सासवांना माझ्या नम्र नमस्कार सांगा व आपल्या महाराजांना साष्टांग नमस्कार सांगून मी त्यांचा कुशल क्षेम-समाचार विचारला होता असें सांगा. त्यांचा निंदेचा कलंक धुवून निघून त्यांच्या हातून त्यांच्या भावंडांना व प्रजेला सुख मिळावें हीच माझी परमेश्वराजवळ प्रार्थना आहे.

लक्ष्मण काय बोलणार! मान खालीं करून व नमस्कार करून तो निघून गेला. गंगेपार जाऊन सीतेकडे दुःखी मनानें पहात रथात बसून निघून गेला.

सीता कांहीं वेळ रथाकडे पहात राहिली व त्या निर्जन गंगेकाठीं रडत राहिली. तिच्याबरोबर वनांतील वृक्ष व पशुपक्षीपण अश्रु ढाळूं लागले.

मुदावतीची गोष्ट

बिंदुरथ नांवाच्या राजाला दोन मुलगे होते. एकाचें नांव सुनीत होतें व दुसऱ्याचें सुमति. त्याला मुदावती नांवाची एक मुलगी पण होती. मुदावती सुंदर होती तितकीच, साहित्य व संगीत विद्येंत प्रवीण होती.

एके दिवशीं तो शिकारीसाठीं रानांत गेला. शिकार करीत हिंडत असतां त्याला एक गुहा दिसली. ती पुष्कळ मोठी रुंद व खोल होती. ती गुहा किती मोठी व सुंदर आहे व आंत कोण राहातें याची माहिती काढण्याच्या विचारांत तो होता. तेवढ्यांत त्याला एक मुनि त्याच बाजूला येत असलेले दिसले. त्यानें नमस्कार करून त्यांना विचारलें–"मुनीवर्य! ही गुहा कशी काय झाली? केव्हांपासून आहे ही येथें?"

"राजा! ही गुहा पाताळलोकीं जाते. हिच्यांत एक राक्षस राहातो. त्याचें नांव कुजुंभ. तो या गुहेच्या वाटेनें या भूलोकांत येतो. त्याच्याजवळ सुनंद नांवाचें एक मुसळ आहे. त्याच्या मदतीनें तो वाटेल त्याला जिंकूं शकेल. विश्वकर्म्यानें हें मुसळ तयार केलें. पण या राक्षसानें तें चोरून नेलें. तें कळल्यावर विश्वकर्म्यानें त्याला शाप दिला कीं जर का एखाद्या स्त्रीच्या हाताचा स्पर्श झाला तर तें मुसळ निरुपयोगी होईल. पण त्या शापाची गोष्ट निकुंज राक्षसाला अद्याप कळलेली नाहीं. त्यानें या मुसळानेंच ही गुहा खोदून काढली." असें सांगून मुनी पुढें निघून गेले.

त्यानंतर बिंदुरथ घरीं परत आला. कुजुंभ राक्षसाविषयीं त्यानें जें कांहीं ऐकलें

हांनें तें सर्व त्यानें आपल्या कुटुंबांतल्या सर्वांना व आपल्या दरबारांतल्या सर्व मानकऱ्यांना सांगितलें.

पुढें कांहीं दिवसांनीं मुदावती आपल्या मैत्रिणींबरोबर वनविहार करीत असतां कुजुंभ राक्षसानें तिचें सौंदर्य पाहिलें व तिला उचलून घेऊन पाताळ लोकांतल्या आपल्या राजधानींत गेला. मैत्रिणींनीं येऊन ती गोष्ट राजाला कळविली.

राजधानीभर हाहाकार उडून गेला. तेव्हां सुनीत व सुमति दोघे राजकन्येला सोडवून आणण्याची प्रतिज्ञा करून निघाले.

राक्षसानें तिला पकडल्यावर मुदावती अर्थातच प्रथम फार घाबरली. परंतु तिनें सूज्ञपणानें राक्षसाशीं भांडण्यापेक्षां सलोख्यानें वागून आपली सुटका करून घेण्याचें ठरविलें. कुजुंभनें मुदावतीच्या राहण्याची व खाण्यापिण्याची उत्तम व्यवस्था केली. नंतर त्यानें तिला तिचें नांव गांव वडील कोण वगैरे प्रश्न विचारून ती बिंदुरथ राजाची राजकन्या आहे, हें कळल्यावर त्यानें त्याच्याशीं तिनें लग्न करून घ्यावें अशी विनंती केली.

मुदावती म्हणाली -" यापेक्षां आनंदाची गोष्ट मला किंवा माझ्या वडिलांना आणखी काय असणार ! कारण माझें लग्न एका जगप्रसिद्ध शूराशीं व्हावें असें माझ्या आई-वडिलांना फार वाटतें. मी क्षत्रियकन्या आहें. म्हणून वडिलांच्या संमतीनें मी तुझ्याशीं शास्त्रोक्त विवाह करीन." राक्षस त्या गोष्टीस कबूल झाला.

दुसऱ्यादिवशीं सुनीत व सुमति युद्धास आलेले पाहून राक्षसानें मुदावतीला जाऊन सांगितलें. म्हणाला -" तूं म्हणाली होतीस कीं तुझ्या घरच्या मंडळींना आनंद होईल. पण हे तर माझ्याशीं युद्धाला आले आहेत !"

तूं मला उचलून आणलेंस म्हणून त्यांना राग आला. त्यांच्याशीं युद्ध करण्याची तुला गरजच काय ? तूं त्यांना धरून घेऊन ये." मुदावती म्हणाली.

राक्षसाला तें सर्व खरें वाटलें. त्यानें आपलें मायास्त्र टाकून त्या दोघांना कैद केलें. त्यांच्याबरोबर आलेलें सैन्य घाबरून पळून गेलें. राजकुमारांना राक्षसानें पकडल्याची गोष्ट राजाला कळली.

बिंदुरथानें विचार केला या लहान सहान उपायांनीं त्या दुष्ट राक्षसाला जिंकणें सोपें नाहीं. त्यानें आपल्या सर्व मित्र राजांना त्याच्यावर आलेल्या संकटाची वार्ता देऊन त्यांना मदतीला बोलाविलें. त्यानें असें जाहीर केलें कीं जो कोणी माझ्या मुलीला सोडवून आणील त्याच्याशीं मी आपल्या मुलीचें लग्न करून देईन. त्यानें आपल्या मित्र राजांची व राजकुमारांची एक सभा बोलाविली. त्या सभेला जनंद नांवाच्या राजाचा वत्संधु नांवाचा मुलगा आपल्या वडिलांबरोबर हजर होता. तो आपल्या वडिलांना म्हणाला -" बाबा ! मला तुम्ही परवानगी द्याल तर मी त्या राक्षसाचा पराभव करून बिंदुरथाच्या मुलीला सोडवून आणतों."

जनंद म्हणाला—" ठीक, जा ! पण सावध राहून चौकस पणानें काम कर. तो राक्षस आहे फार बलिष्ठ. त्याला जिंकायला परमेश्वराचीच मदत पाहिजे. म्हणून आपला मूळ पुरुष सूर्य याची कृपा प्राप्त कर व त्यानंतर त्या राक्षसावर स्वारी कर."

वत्संधु वडिलांच्या सल्ल्याप्रमाणें सूर्याची आराधना करून आपलें सैन्य घेऊन बिंदुरथ महाराजांकडे गेला आणि वडिलांची परवानगी घेऊन कुजुंभ राक्षसाशीं युद्ध करण्यास तयार असल्याचें सांगितलें. बिंदुरथानें त्याला आशीर्वाद देऊन निरोप दिला.

त्याच्याशी युद्ध करण्यासाठीं कोणी येत असल्याचें कळतांच कुजुंभला भयंकर राग आला. आपलें मुसळ घेऊन तो निघाला. जातांना त्यानें मुदावतीला ती गोष्ट सांगितली.

"इतकें मोठें सैन्य घेऊन कोणी येत असतां तूं एकट्यानें जाणें बरोबर नाहीं," असें मुदावतीनें त्याला बजावून सांगितलें.

तेव्हां तो घमेंडींत म्हणाला—"वेड्या मुली! माझ्या हातांत हें मुसळ असेपर्यंत माझ्या केसालादेखील धक्का पोंचविण्याची शक्ति कोणाच्या अंगांत नाहीं. स्वत: ब्रह्मदेव जरी आला तरी मी त्याला जिंकीन. हें एक अजिंक्य मुसळ आहे."

मुदावतीनें तें मुसळ हातांत घेऊन त्याला विचारलें—"या मुसळानें म्हणतोस? तुझ्या हातांत असेपर्यंत कोणी तुला जिंकूं शकणार नाहीं? आश्चर्य आहे बुवा!" असें सांगून स्मित करून तिनें तें राक्षसाच्या हातांत दिलें.

स्त्रीचा हात लागल्यानें मुसळाचा महिमा नष्ट झाला होता. पण राक्षसाला ती गोष्ट माहीत नव्हती. कुजुंभ वत्संधूशीं युद्ध करण्यास गेला. आणि युद्ध करीत असतां ठार झाला.

नंतर वत्संधूनें सुनीत व सुमती दोघांना सोडविलें व मुदावतीला बरोबर घेऊन परतला. विंदुरथानें वचन दिल्याप्रमाणें मुदावतीशीं त्याचें लग्न करून दिलें.

वत्संधु कुजुंभच्या राजधानींतून जें धन व रत्नजवाहीर घेऊन आला होता तें सर्व राजानें त्यालाच बक्षिस म्हणून दिलें. मुदावतीनें सुनंद नांवाच्या मुसळाचा महिमा हरण करून सर्वांना आनंदित केलें म्हणून तिचें नांव सुनंदा असें ठेवण्यांत आलें.

५२. बादशाहांची मशीद

मुसलमान धर्माचा कट्टर अनुयायी औरंगजेब बादशाह यानें लाहोरची ही प्रसिद्ध मशीद १६७४ मध्ये बांधली. महंमद इकबाल या उर्दू कवीची कबर या मशीदीच्या मुख्यद्वाराजवळच आहे.

